მ. გ. ჯანაშვილი.

ბიოლოგი საკაძე

და

მისი დრო

ტ ფ ი ლ ი ს ი
ელექტრო-მბეჭდავი სტამბა ალ. ქერესელიძისა გაბაევის შესახვევი № 1.
1 9 1 4

გიორგი სააკაძე და მისი დრო*)

I. საზოგადო განხილვა.

არქანჯელო ლამბერტი (1653—1633): ამ დროს საქართველოს სამეფო მიუწევდა სპარსეთის მხრივ **თავრიზამდე** და ოსმალეთის ანე, უკეთ ვთქვათ, სამცხის მხრივ **არზრუმამდე**; კოლხიდის მხრივ კი საქართველოს სამეფო მიუწევდა ყაფამდე, რომელიც ქერსონეთშია (ხერსონისს—ყირიმს). ამ მხრივ, საქართველო შეიცავდა თავის სამფლობელოს ქვეშე ფოსტებს, ჩერქეზებს და ჯიქებს. **) საქართველოს სამეფოს რომ ასეთი სივრცე ეჭირა, ამის ცხადი კვალი დღესაც იპოვება იქ. არზრუმის ქალაქის მახლობლად ახლაც ქართული სოფლებია. უწინდელს დროს თვით ამ ქალაქში იჯდა ქართველი ეპისკოპოსი—არზრუმელი. კოლხიდის გარეთ, ფოსტების და ჯიქების ქვეყანაში მშვენიერი ტაძრებია, ქართულად აშენებული და ქართულის ზედწარწერებით. ანაკოფიასა და ბიჭვინტაში არის კოლხიდის, გურიის და იმერეთის პატრიარქის საჯდომი. სპარსეთის

---

*) იბეჭდება უცვლელად, როგორც დაწერილი გვქონდა 1912 წ.

**) Chardin (ამსტერდამის გამოც 1829 წ., გვ. 120]: საქართველოს საზღვრავს აღმოსავლეთით ჩერქეზეთი და მოსკოვი (რუსეთი), დასავლეთით მცირე სომხეთი, სამხრეთით დიდი სომხეთი. ეს არის ევერია. საქართველოდ ძველად იწოდებოდა ქვეყანა თავრიზიდამ და აზრუმიდამ ტანაისამდე (დონამდე), ეხლა შემცირებულია და შეზღუდული. მისი ნაწილებია იმერეთი, გურია, მესხეთი, კახეთი და ქართლი, რომელსაც ძველი გეოგრაფოსები აზიის ალბანიას უწოდებენ (Albanie asiatique).

ნიშანი მე-XII საუკუნის საქართველოს დასავლეთისა და სამხრეთის მხრის საზღვრები ტორნაუს რუქებშიაც.

მხრივაც, თვით თავრიზამდე, როგორც ქართველის ეკლესიების, ისე ქართველის სოფლების ცხადი კვალი დღესაც ჩანს... ერთმა მეფემ, სახელმწიფოს ეოველივე სარგებლობის წინააღმდეგ, საქართველო გაუნაწილა თავისს შვილებს... მალე ოსმალებმა აიღეს ახრუმი და ქვეყნები ტფილისამდე დაიპყრეს, შემდეგ სპარსელებმა დაიჭირეს ქვეყანა თავრიზსა და კახეთს შორის. ამ ქვეყნების დაკარგვის მიზეზით საქართველოს მეფე ისე დასუსტდა, რომ თვითოეული ერისთავი ძლიერებით მეფეს გაუსწორდა. ერისთავები სთვლიდნენ თავიანთ თავს მეფის თანასწორად და ეოველი მათგანი თავის მხრით მეფის დაკნინებას ცდილობდა. აარ ჰყვეს-რა მეფის უფლება, ეოველი მათგან თავიანთ სამთავროს თვით-მპყრობელ ხელმწიფესავით განაგებდა.

იმერეთი. არქანჯელო განაგრძობს (გვ. 18): „ამბობენ, დადიანმა შემდეგი საუბარი დაუწეო ათაბაგს: სულტანმა და აკანმა ჩვენს მეფეს რომ ჩამოაცალეს ქვეყნები, მას დარჩა მხოლოდ იმერეთი, გურია და ჩემდამი მონდობილი ქვეყანა... დარწმუნებული ვარ, თუ ჩვენ მოვინდომეთ მეფის უფლებისაგან განთავისუფლება და უბრალო მოურავების მაგიერ სრულ ბატონებად გახდომა, ამას ვერც თვითონ მეფე დაგვიშლის თვისის სისუსტის გამო და ვერც ჩვენი ქვეშევრდომები ჩვენდა ერთგულობისგამო. ამ საქმეს მით უფრო ადვილად მოვიეეანთ სისრულეში, თუ ჩემსა და შენს ძალას შეეაერთებთ... ათაბაგი ამ ამბავმა აღტაცებაში მოიეეანა, რადგან ამისთანა განზრახვა მას დიდი ხანია ჰქონდა გულში, ამიტომაც სიეეარულით გადაეხვია დადიანს".

დადიანად იეო მანუჩარისძე ლევან, რომელიც ჯერ 14-ის წლისაც არ იეო (იქვე, გვ. 21). ხელმძღვანელად დაუდგინეს ბიძა გიორგი დიპარტიანი. ეს იეო ნამდვილი სახელმწიფო კაცი და მისს ხელმძღვანელობით სამეგრელოს საქმეები კარგათ წარიმართოებოდა. ლევანმა შეირთო ათინაზეთის მთავრის ქალი, რომლისაგან ეეოლა ორი ვაეი. მალე ლევანმა შეიეეარა ბიძის გიორგი დიპარტიანის ცოლი ჭიდაძის ქალი დარეკანი, ხოლო მისს ცოლს დედოეალს კი კურკური დაუწეო მისმა ბერეულმა ვეზირმა ბაბუნამ. შეიტეო-რა

ლევანმა, ცოლს გაუკვირა, ცხვირი მოსწერა, მამისას წაიყვანა. იქაური სოფლები ციკლო, ცოლი იქ დაკვდა და დაბრუნდა! ბიძის ცოლი დარეკანი შინ მიიყვანა, მასზე ჯვარი დაიწერა. სტუდა დიდი შეოთი. გურიელი, ვეზირი ვაბუნა, იმერეთის მეფე და ათხუზთ მოავარი მტრად გაუხდენ დალიანს და მის ძმის ოსების გადადიანება მოინდომეს. ლევანმა დიდი სასტიკობა გამოიჩინა იმათ წინააღმდეგ, რომელთაც მოინდომეს მისი მოკვლა. ზოგი აწამებინა, ზოგს ხელფეხი დაკრეკინა, ვეზირი კი დასხმებინა, მერე ზარბაზანში ჩასვებინა, გასროლინა და ნაკუწ-ნაკუწ აქცევინა, თავის ძმას ოსებს თავლები დასთხარა, მერე გალაშქრა თავის სიძის გურიელის წინააღმდეგ. ცოლი და შვილი წაართვა, დასტეკვა და გურიელობა მის ბიძას მიანიჭა. გაქცევა, შემდეგ იბრუნა ზირა ათხუზეთისკენ, დამარცხა ათხუზნი და დაბარკა. ახლა იმერეთს მოადგა. მეფე ქუთაისში გამაგრდა. იმერეთი ვერ დიპურა ლევანმა, მაგრამ ისე დასუსტა, რომ ასმეგრელოს ბევრად ჩამოუვარდებოდა ძალ-ღონით.

იმერთა მეფე, გიორგი ძრიელ სწუხდა, რომ მისს სამეფოში გავრცელებული იყო მრავალგვარი ბოროტება: ტუვეების ყიდვა, უმიზეზოდ ცოლქმრობის დარღვევა, ვენა, ცარცვა და სხ. **შარდენი:** სამეგრელოში დღეს 20,000 მკვიდრია, ხოლო 30 წლის წინად კი 80,000 იყო. ამის მიზეზი ომის განუწყვეტელი ომები და ტუვეობა ყიდვა. სამეგრელო ყოველ წელიწ ჰკარგავს 12,000 მცხოვრებს, რომელთაც ან ფულად ჰყიდიან, ან სასენელზე სცვლიან. უბედურნი ტუვენი ხელში უცვივარს ოსმალთ ანუ სპარსელთ. მარტო კოსტანტინეპოლს ყოველ წელიწ იგზავნება 3000 ტუვე — **თეიმურაზის** ჩვენება. დადიანი ყოველ წელიწ ჰყიდის 10,000—15,000 ტუვეს. გურიელს ყოველწლიწ ტუვეთ გაყიდის 10,000—12,000-მდე.

ამ და სხვა ბოროტების მოსასპობად გიორგი მეფემ მოიწვია ამოდვადელობა კრება, რომელმაც „განიჩინა მოქმედთა მათთვის ჯეროვანი შერისხვანი, დასწერნეს და შეაჩვენნეს მოქმედნი მისნი“ (იხ. ახტალის ხამართლის წიგნში „ათალიკოზის დადგენილებანი).»

მესხეთი. მესხეთის მმართველებს ათაბაგი ეწოდათ თამარ ეფის დროითგან. ამაზე იგანი დამოუკიდებელ მთავრებად შეიქმნენ

ანუ სურდათ, რომ ესეთები ეოთვალეუვნენ. ქაიხოსროს ათაბაგობაში (1500—1502) აზრუმ-ტრაპიზონის ფაშებმა იწყეს კირთება ჯანეთისა და საათაბაგოსი. სულთნის სარასკარი (სპასალარი) სულეიმანი შემოვიდა სამცხეში. მას მეემხრო მზეჯაბეგ ათაბაგი და წაუძღვა იმერეთს. სამაგიეროდ შემდეგ იმერთა მეფე ბაგრატ მიუხტა ათაბაგ უვარუვარეს და დაამარცხა იგი მურჯახეთის 1535 წელს. დამარცხებულის შვილი ქაიხოსრო შალიკაშვილმა წაიყვანა სტამბოლს და ხონთქარს მოახსენა ეოველი. იგი ეუბნებოდა ოსმალთ: «უკეთუ დაიპყრათ ციხენი (მესხეთისა), გერჩდეს ქუეყანა ესე საუკუნოდ". ხონთქარმა გამოგზავნა დიდი ლაშქარი მძიმე-მძიმე ზარბაზნებით. მეფეები შეებნენ, იძლიენენ, ოსმალნი შემოვიდნენ, დაიპყრეს ციხენი საათაბაგოსანი. კაათაბაგდა ქაიხოსრო და შეირთო ცოლად დედისიმედი, დაი ვახტანგ მუხრანბატონისა. იგი დაუმეგობრდა უანს. სულთანი გაკვირდა და დაიწყრა ტაო, არტანუჯი არსიანამდე, ფარაკანი და არტანი (1552 წ.). ეანი დაუოვნებლივ მოვიდა, ჩავლო ქართლი, აიღო ვარძია, თმოგვი, ვანისქვაბნი, ასპინძა, ვარენთა, სრულიად სამცხის ციხენი, ჯარი ჩააყენა და წავიდა. ხონთქარმა აუშენა კარი, მოსრნა ურჩხი, უკუნ-იქცა და დადგა ბასიანს (1556 წ.) ეანმა ხელახლა შემუსრა სამცხე, მაგრამ მერე ხონთქარს დაუთმო სამცხე საათაბაგო, ყარსი და იმერეთი (1574 წ.). 1625 წელს ბიძამ ბექამ მოწამლა ათაბაგი მანუჩარ და წავიდა სტამბოლს. ხონთქარმა გაამაჰმადიანა, ფაშობა უბოძა, სახელი გამოუცვალა (იწოდა საფარ-ფაშად) და გამოისტუმრა ათაბაგად ახალციხეს. საფარ-ფაშამ შეუოიდო ოსმალთა წესები. ეკლესიებმა იწყეს მოშლა. მათ მაგიერ ჯამეებს აშენებდნენ. ერმა იწეო ქართველობიდამ გამოვარდნა, მაჰმადიანობა ქართულ ენას გზა შეეკრა. დადებული ტაძრები დაანინდნენ, იწყეს რღვევა. წიგნი, ხატები და სიწმინდენი ზოგი გაანხრეს, ზოგი გაზიდეს ქართლ-იმერეთს. დიდებულნი, რომელთაც ჯაუღის გამოცვლა არ უნდოდათ, ქართლ-იმერეთში მიდიოდნენ. ამ ქართველობიდგან გამოვარდნილ საფარ-ფაშას ეწვია საკაძე გიორგი, ითხოვა ჯარი და იმერთა რაზმითურთ წაიყვანა ბაზალეთს, იქ დამარცხების შემდეგ დაბრუნდა და საფარ-ფაშამ გაისტუმრა სტამბოლს. სამცხესვე მოურავს საკაძეს სიძედ

ჭეკანდა ფარად-ფაშა... ხონთქარმა ბრძანება გასცა, რომ სამცხე-საათაბაგოში ყველა გამაჭმადიანებულის ცოლ-შვილიც გამაჭმადიანდესო. როსტომ ფაშის (ათაბაგის) ცოლმა რომ გაიგო ქალებსაც გვათათრებენო, შეწუხდა ფრიად, თავის მოკვლა მოინდომა კლდიდან გადმოვარდნით, მაგრამ დაიჭირეს, ხან სტანჯეს, ხან დაუფვეს და აიძულეს ეთქვა: „უკეთუ დაატევებინოთ ეოველთა წარჩინებულთა ცოლებისა უწინარეს ქრისტე, მერმე დაუტეო მეცა, უკეთუ არა, არცა მე". ყველანი გამაჭმადიანდნენ. იქმნა რისხვა ღვთისა: აწ უმეტესადრე მოოხრდნენ ეკლესიანი დიდ შვენიერნი და იქმნებოდნენ ჰირუტეეთა სადგურ და იულტოდიან კვალადცა, რომელთა არა ინებეს მაჭმადიანობა, ქართლს, იმერეთს, გურიას, კახეთს, და წარაქვნდათ ხატნი, ჯვარნი და წმ. ნაწილნი, მოისპებოდნენ ეპისკოპოსნი, თუ სადმე იეო, და მონაზონნი და მწყემსნი. ხოლო ადგილ-ადგილ იპოვებოდნენ მღვდელნი, და შეიქმნა სრულიად მაჭმადიანობა წესითა და სჯულითა მათითა, და აღშენდებოდიან მეჩითნი. არამედ დაშთნენ გლეხნი და იგინიცა უმწესელნი, ვითარცა ჰირუტეენი. კვალად ამისვე ამისსა (როსტომ-ფაშა ათაბაგის) განაწესეს სპანი და შეჰკვეთნეს მამულიანთა კამოსაღებითა: ფაშას, ბეგს, ალაი-ბეგს, სანჯახს და აღას" (ვასუშტი, 169).

ასე, 1626 წელს ანუ ამ წლიდამ დიდებულს მესხეთში, შოთას სამშობლოში, მოიშალა 12 საეპისკოპოსო და ერთი სამიტრა ბოლიტო (მაწყვერელი, კუმურდოელი, იშხნელი, ახჩელი, მტბევარი, წურწუაბელი, წყაროსთაველი, ერუშნელი, ვალაშკერტელი, ანელი, კარელი, ბანელი, დადაშნელი). აქ კამოვარდა ქართველობიდამ 200,000 ზედაც მეტი ქართველი.

ამერეთი იეოფებოდა ორ სამეფოდ—კახეთისა და ქართლისად, ორ საერისთოდ—ქსნისა და არაგვისა, ერთ სასულთნოდ—საინგილო, ამას გარდა მთავრობდნენ ანუ მოურაობდნენ სხვა და სხვა პირნი საბარათიანოში, საციციანოში, მუხრანში, ცხინვალ-დვალეთში, ქართლის მეფის ლუარსაბ II-ის გამგეობაში ძლივს-და იეო მტკვრის ნაპირები ტფილისიდამ სურამამდე. ამისთანა დაკნინებას გრძნობდა ჯერ ისევ მეფე კონსტანტინე (1469—1505) და ამიტომ მოიწვია

—რა ტფილისს კათალიკოზი, ეპისკოპოსნი და წარჩინებულნი, თითბირი გამართა მეთთან კითხვაზე: „რაი ჭეონ განდგომილებისთვის ქვეყანათა და ვითარ მოაგონ კვალად მეფობასვე თვისსა“, დიდებულებმა მოახსენეს: «ვინათგან მტკიცედ დგანან ერთგულობასა ზედა თვისია რჩეულთა მეფეთა იმერნი და კახნი და კვალად ათაბაგსა სამცხელსი, ამისთვის არა განგიზრახავთ ბრძოლასა: რამეთუ თუმცა მრე ვექმნეთ ერთსა, არღარა მოგვცემს მეორე ნებასა, არამედ ვაცადოთ ესი, უკეთუ კვალად აგოს დმერთმან მეფობასვე შენსა“. ხოლო ისილა-რა ესე ვითარება თვისთაგანცა მეფემან, ამისთვის აღირჩია შეგიდობა“ (ვახუშტი, 15).

კახეთისა და ქართლის მეფეებ შორის განუწყვეტელი ჩხუბი, მესისხლეობა იყო ამთავითგანვე. მეტად ავად ეჭერობოდა ქართლს კახეთის მეფე ავგიორგი. მებრძოლი კახელები დაიწერეს ქართლელებმა, მცხეთას სვეტი-ცხოველში შერეკეს, დაჩოქეს და დაასოცეს: «ამიერიდგან კახელ კაცს ნუ გაუმარჯვნია ქართლელ კაცზე». მაგრამ მძლავრობისთვის, შინაობაში, მაინც, ხელი არ დაუნებებიათ. 1574 წელს ალექსანდრემ დახოცა თავისი ძმები და გამეფდა კახეთში. ხისხლმა სისხლი მოიტანა. 1603 წელს მისმა შვილმა გიორგიმ იგი დაამხო და თვითონ გამეფდა, მაგრამ მას წამოელავა ძმა დავითი; დაამწყვდია, მამაც შეიპყრო და თვითონ კახელმწიფდა. იმეფა სულ 6 თვეს და მოკვდა. ქეთევანისაგან მას დარჩა ვაჟი, თეიმურაზი, რომელიც წარგზავნეს ყაენის აბაზის კარზე და იქ გამოიზარდა. ყაენმა დიდის ჯარით მეფედ კახეთისა გამოგზავნა ალექსანდრესთვე შვილი გამაჰმადიანებული კოსტანტინე. ამან მოტყუებით მიიწვია ბანაკში მამა და ძმა და ორივე დაახოცინა, და რძალს ქეთევანს შეუთვალა—ჩემზე გამოთხოვდიო. კახელებმა ქეთევანი მეფედ დაისვეს და კოსტანტინე მოჰკლეს. ვიდრე მას მოჰკლავდნენ, იგი რუსის ხელმწიფის ელჩებთან ასრე მართლულობდა: «მამა ჩემი ჩხუბში მოჰკლესო, ხოლო ჩემი ძმა გიორგი ახად მოიკლა: იგი თქვენი ხელმწიფისა და ყაენის მოდალატე იყო. მან თაშის ქალი შეირთოო, მათს სჯასლარს ელაპარაკებოდაო, მათი ქვეშევრდომობა სწადდაო და ეს ყაენმა კარგა იცოდაო (ბელოკუროვი, 487).

არჩილ მეფე, მას შეიდ-გზის წყეულად იხსენიებს, / და სწერს:

„კოსტანტინეს თან ხლებოდა შარვანელი და ყაჯარი
ბაზარს იდგა. წამოვიდა ეშმაკისგან დასაჯარი
აქეთ ამას შეეყარა თვისნი ყმანი, კახთა ჯარი.
შებმულ იყვნენ, მოცაეკლათ, თუმც ეხმარა ხმალ ხანჯარი“.

ეს მის შემდეგ, როდესაც ბაზარში მდგარს «შეიდ-გზის წყეულს» დალატით მოეკლა თვისი მამა და ძმა, ერთს მოაბაში («ბალანკინში») ჩაედვა ორთავეს გვამები და მათზე დაეჩხა მათნი მხლებელნი ორნი ძმანი რუსთველი და ბელი (1605 წ.).

„საკვირველი ოჯახი იყო ის, რომლის რძლობა ბედმა არგუსა დიდებულს ქალს ქეთევან დედოფალს. ამის მამამთილი მეფე ალექსანდრე (კოსტანტინეს-მიერ მოკლული) მონადირე კაცი იყო და რადგან შეჩვეულ მოსახლეობის გამო სანადიროები ძალიან ნაკლებად იყო აშენებულს კახეთში, ამიტომ იგი გულდაწყვეტილი ამბობდა ხოლმე: „ახ, ნეტარძი ოხერ მექმნეს კახეთი, რათა მაქვნდეს სანადირონი მრავლად“ (ქართლ. ცხ., გვ. 110). მისი ნატვრა სრულდაო მის შვილის-შვილის თეიმურაზის მეფობაშიო, შენიშნავს მემატიანე.

ამისთანა კაცის ხელში იყო კახეთი, როდესაც ერეკლეს მოვიდა ყაენი აბაზ (1602 წ.) და დაიბარა იქ თვით ეს ალექსანდრე მეფე და აგრეთვე ქართლის მეფე კიორგი. პირველს ყაენმა ჩაბარეთ კაკ ედისენი (სინგილო) და მეორეს ლორი და აღჯაყალაბერდუკი, საცა დასასხლა ელი ბორჩალო.

მას აქეთ კაკში გასულთანდნენ ვახახიშვილები, რომელთაც მაჰმადიანობა შეიღეს, ყაენს აღუთქვეს მორჩილება. პირველ სულთნად იყო ალიბეგი. ეს დასახლდა ელიასს სიმაგრეში, გაამაგრა დაღისტნის კარი სარუბაში და კახეთის მეფეს თავს ადარ უკრავდა. იგი ერია იმ ქართველ დიდებულთა რიცხვში, რომელნიც მოუძღვნენ შაჰ აბაზს.

მეფე თეიმურაზი მას გაუწერა და მისი დასჯა მოინდომა

„გამიწყრა ოდეს ყაენი, მოჰყვა, წახეთს*) ვინა ზისა,
ალიბეგ სახელდებული, პატრონი სარუბაშისა.
მისი მამინდა პასუხი, ჩვენება ჩემის რაზმისა
მალ შევანანე სიკვდილით მოყოლა შაჰაბაზისა

„ევლოთ, მისლოდნენ სარუბაშს... **)
თავი მოსჭრეს ალიბეგსა, შეუზახეს: „იდევ აგრე!
ვით გმართებდა შექმნილ იყავ შაჰ აბაზის შენ მოსაგრე“?
მოვიდნენ, თავი მომართვეს (არჩილიანი, 118).

ასე იყო, მაგრამ ალიბეგის დინასტია შის სიკვდილით არ მოსპობილა. მის მემკვიდრეებმა დაიპყრეს დიდი, ფრიად მდიდარი კუთხე საქართველოსი და ქართველობა გაამაჰმადიანეს. მათ უკუღმართობისა გამო თითქმის მთელის 200 ვერსის მანძილზე დღეს საინგილოში ქართველობს რადაც 5000-მდე სული და 9,600-მდე სული კი ალარ ნადგელობს, რომ დაუბრუნდეს მაშა-პაპათა შვილს, გვარ-ტომს. წინანდელი ციხეები, კოშკები, საყდრები და ქალაქები კი ნანგრევად ჰგიან.

ქართლს მაშინ, ლუარსაბ მეფეს გარდა, პატრონობდნენ არაგვის ერისთავი ნუგზარ, ქსნისა იესე, ცხინვალ-დვალეთს განაგებდა გიორგი საკაძე, რომელიც ტფილისის მოურავიც იყო, საბარათიანოში პირველობდა შადიმანი, მუხრანში მუხრან-ბატონები და სხ. ნუგზარის პაპამ ქსნის ერისთავის დახმარებით ამოწყვიტა არაგვბაზალეთის მფლობელები თექთურმანიძე და ჭარმეული და დაიჭირა სიმაგრე ბაზალეთი. თვით ნუგზარი იყო საშინელი მტარვალი. მან მოჭკლა თავისი ბიძა, მამის მკვლელი, და გაერისთავდა დუშეთში. ვლატონ იოსელიანი განაგრძობს (Описаніе гор. Душета, 37): იწყება ბნელი სურათი დუშეთისა და არაგვის მხრისა უფლე-

*) იგივე წუქეთი, აწინდელი წახური.

**) დაშორებულია სოფ. კახზე 20 ვერსით. დაღისტანს გადასავლელ კარად ითვლება.

ბასა ქვეშე უვიც. დესპოტიზმისა. მშვიდობიან დუშეთის ნიადაგზე, მორწუულზე მის მფლობელების სისხლით, ოგეების საცხოვრებელი ცოფიან ნუგზარისა და იკალათელს მისი დინასტია შემკვიდრეობით და დასაწეისით ეოველგვარ ძალმომრეობისა, საშინელებისა, ერის ფრთოლისა, სისხლის დაქცევისა, გარეგნიდობისა, ღალატისა, ფიცის გატეხისა.

«ნუგზარი არ კმაეოფილდება დუშეთისა ანუ ბახალეთის ნაწილით, მალე იბურობს მთიულეთსაც და ყველა მცხოვრებლებს არაგვის გაეოლება, ,ხდება რა ძლიერ ვასსალად, ჭფიქრობს თავის შვილს შერთოს ცოლად მეფის ლუარსაბ II-ის და, ხოლო უთვლიან რა უარს, ემზრობა თავის სიძის გიორგი საკაძის ბარტიას წინააღმდეგ მეფე ლუარსაბისა. ნუგზარი დიდი მოსაქმე იეო აბაზ ეაენის მიერ საქართველოს ეოხრების ხანაში. ბეჭედი მისის სისხლის ღვრით მეფლობელობისა დღეგანდამდის გაიმეორების ხალხის მიერ:

„ნუგზარ ერისთვის დროსაო—
სისხლის წვიმების დროსაო!“

„ლუარსაბ II-ის დროს ნუგზარი წავიდა სპარსეთს, საცა შაჰ-აბაზმა ეოველის ბატივით მიიღო. დაბრუნდა რა საქართველოში, ცხადდივ უდალატა მეფეს და თავის რაზმით ეახლა განჯას მოსულს შაჰ აბაზს, რომელიც მოიმართებოდა საქართველოსკენ შტკიცე გარდაწეეტილებით მის დასაპურობად და გასამაჭმადიანებლად. უბედურებანი ამ დაშქრობისაგან ცნობილია“. (იქვე).

ნუგზარი რომ გარდაიცვალა, მის მოადგილედ გამოჩნდა მისი შვილი ბაადური (1619 წლის წინა წლებში). მას წაეალავა მისი ძმა ზურაბი, საკაძის ცოლის ძმა და მის მიერვე გაზდილი. თვით საკაძე ამბობს: „ზურაბს შეგსთვალე: „რაც იცი, სრულ ჩემი ნასწავლებია“ (ტ. 287). ამ ზურაბს შაჰ აბაზის კარზე მეოფმა გ. საკაძემ მოსწერა: ნუგზარის სიკვდილი იქნება ერის დალეუბად. უკვე აღარ არის რკინის ხელი, რომელიც იჭერდა სამეფოს მშვიდობას, აღარ არის წინამძღოლი, რომელზედაც ემყარა იმედი ერისა და ჩემი საკუთარი. შენი ძმა ბაადური, რომელმაც დაიჭირა აღგილი

არაგვის სამთავრის მეფლობელისა; სუსტია ტანითაც და სულითაც. შენ, ძალ ზურაბ, საუკეთესოთ ჩემთ შვილო, ზრდილო ჩემო, უმცროსი-ძალვე, მწყეფლებოდ სათმო საქმეებისთვის. მოდი ჩემთან, წარსდგი წინაშე დიდის უფლისა და შეემოსე ამ, წინაშე უმაღლეს ტახტისა, წოდებითაც და უფლებითაც მეფლობელისა". (ეს ამოღებული ეთვალ-სამღვდელო ნიკეფორეს ხელნაწერიდამ ბ. იოსელიანის მიერ. Жизнь в моур., გვ. 49). ზურაბ სიხარულით წავიდა თავის სახლობითურთ. ეკენმა მისცა დაბრუნდა, დაამარცხა ბაადური (ეს გაიქცა იმერეთს, სჩინოს). ზურაბ დამკვიდრდა დუშეთში და მალე დაიპყრა ხევი დარიალამდის, რომელიც მანამდე ქართლის მეფეთ გვირგვინს ეკუთვნოდა. მას არ უნდოდა ქართლში ემეფნა ზეიმონს, ამიტომ სასაგელი საქმე ჩაიდინა: დამე შეეიდა ცხვილოსის ციხეში, საცა ეძინა მეფეს, მოჰკლა იგი (1629 წელს), და მისი თავი წარუგზავნა თავისს სიმამრს თეიმურაზს. ხოლო თეიმურაზმა მოაყვლევინა სიძე და მისი ქვრივი მიათხოვა იმერეთის მეფის ძეს ალექსანდრეს. (ბ. იოსელიანი. Описаніе Душета, გვ. 38).

1625 წელს მეზობელ ფეოდოლებმა ამოწყვიტეს დედაბუდიანად რეხულის მეფლობელი, რომელსაც დიდებული სადგური ჰქონდა ლაზნას.

უარესი საქმე დაემართა ქველს წერეთელს.

„ქველს წერეთელსა ებრძანა ადვილად ჩემი მუქარა,
მიუხე, დავსწვი, დავსდაგე, ადვილ წაუხდა რუქარა.
წამოგელ, უკან მომდევა, ნიავმან ვეღარ უქარა.
შევსძახე: „ცუდად გაგიცუდდა—გლახ—შენი ბაქი-ბექარა"
ახლოს მომართა საბრძოლად...
ორი ისარი გულსა ვკარ, ხსენება შექმნა დედისა"
(იოსებ ტფ., ტ. 268)....

ბიან. შავ-ბნელი იყო ეს დრო: ტლანქი ძალა ბარბაროსებდა საქართველოს სიგრძე-სიგანეზე...

II

გიორგი სააკაძე

აწ ხაფრანაა, ვის წინა
ვერ ვარდი ჰგვანდეს, ვერ ია.
შოთა რუსთაველი.

რამდენი ხანია, ისმოდა, ახალი შესანიშნავი თხზულებები გამოდისო შესახებ გიორგი სააკაძისა, ეს თხზულებები წაიკითხეთო და ნახავთო, რა ცილებს სწამებენო ჩვენს „ჭანჭიბალს“, „უზენაესს გმირს, რომლის ბადალი ჯერ არ მოუცია მსოფლიო ისტორიას“, იმას, რომელსაც „მე ლოცვა რომ შემეძლოს, ეოყელდღე ხელაპურობილი შევვედრიდი ზეცას: გიორგი სააკაძისთანა ჰირები ბლომად მოუვლინე ბედკრულ საქართველოს მეთქი.“ ესეთი რამეები გვესმოდა, ჩვენც გვიხარდა, ალბად, ახალი სიბუთები გამოაჩინესო მოურავის შესახებ, და წინდაწინვე ვსიამოვნებდით: მადლობა ღმერთს, რასაც იმთავითვე გულით ვნატრობდით, ის შეგვისრულდება, ქართველ გმირთა სავანეს კიდევ ერთი გმირი შეემატებაო, მოურავ სააკაძეს მოეწმინდება ის მწიკვლი, რომელსაც მას გაშეტებულად და ერთხმად სცხებენო ყველა არსებული წყაროები, ჩვენებურები და უცხოურები, და ამ წყაროებზე დამყარებულნი ეგეთი სახელოვანი ჰირნი, ვით ვახუშტი, ანტონი კათალიკოზი, ერეკლე II, ბროსსე, ჰდ. ოსელიანი, სიმ. დოდობერიძე და სხ. დიად, ასრეთ შთაბეჭდილებას ახდენდა ჩვენზე უყვირილი და ლაღადებანი „გმირის“ სააკაძის შესახებ, მაგრამ რ.ოგორ მოგტყუვდითო! არათუ ახალი რამ გვი-

ბოძეს, არამედ ძველებიც ისე ვერ გადმოგვცეს, როგორც სუფევენ, და თანაც ცილისმწამებლად მონათლეს თითქმის ყველა ზემოხსენებულ ბერები ჯანაშვილითურთ, რომელსაც, ამასთანავე, საკაძეს ერთმა მეხოტბემ მზაკვარი და ბინძური ხელიანი უწოდა.

არა ღირს აქ იმათზე ლაპარაკი, რომელნიც საკაძის ხოტბას ამყარებენ არა ისტორიულ ფაქტებზე, არამედ ბ ნ ა. ფურცელაძის წიგნზე „ბრძოლა საქართველოს მოსასპობად და საქართველოს შესაერთებლად ანუ გიორგი საკაძე და მისი დრო“, რომელიც დაწერილია ძველანდელ აზნაურულ „უჩემოთ ვინ იმღერეთას“ კილოზე და ადიდებულია „იწილო-ბიწილო შროშანო გვრიტინოთი“ უფრო, ვიდრე გამოსადეგარ ცნობებით.

საკაძის ამბავი ჩაქსოვილია მე-17 საუკ. დამდეგის მკსინვარეების ხანას ისტორიაში (იხ. ქვემო) და აქ კი ჩემ თავს ნებას ვაძლევ ორიოდე სიტყვა ვოქვა იმის შესახებ, თუ რა და რაებს გვწამებს ბ. ფურცელაძე და როგორ ეპყრობა ისტორიულ მასალას.

„ამას (განგებ შეთხზვას ცილებისას, სხვის სიტყვების განგებ გადაკეთებას, განგებ ჩირქის მოცხებას და ტალახში მოსვრას, ქვეყნის ხსნის ქვეყნის დაღუპვად გადაკეთებას და სხ.)—ამას ვხედავთ მარტო ჯანაშვილში და ხახანაშვილში, რომელიც არ უკადრია ჯერ არა ქვეყნის მეისტორიეს“ (ბრძ , 416).

აქ არ შევჩერდებით იმ წვრილმანებზე, რომ ჩვენ 1894 წელს დაგნდობივართ ვახუშტის და ლელა დაგვიწერია ბაგრატის დად და არა ლუარსაბისა, იარალის მოკვლა აღგვინიშნავს თრიალეთზე და არა სხერტის ჭალაში. ამისთანა რამეებს და აგრეთვე იმასაც, საკაძისაგან ოსეთის გატეხის დროს თამაზ მაჩაბელი მისი მშველელი იყო თუ მოწინააღმდეგე, არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს იმ კითხვის გამოსარკვევად, თუ როგორი კაცი იყო მოურავი, ყველაზე რომ შეცდომაც იყოს ჩვენი ან და ვახუშტის lapsis calami, კიდევ რჩება მრავალი მასალა საკაძის პიროვნობის გამოსამზევებლად, მის დროის გასაშუქებლად.

ჩვენს „საქართ. ისტორიაში“ სიტყვებია: „გიორგი მეფის დროს მათ (საკაძეებს) მიეცათ თავადობის ხარისხი 1503 წელს“

ამას დაურთავს ბ. ფურძელაძე: „უნდა იყოს 1603 წ., რადგან გიორგი შეფე მაშინ იყო". ჩვენ ხსენებული ცნობა საკაძეს გვარტომობის შესახებ სიტყვა-სიტყვით ამოღებული გვაქვს ერეკლე მეფის თავად-აზნაურთა სიებიდამ (იხ. ქვემო).

ჩვენ გვიხმარია: „შაჰ აბაზ უაენმა". ფურცელაძე შენიშნავს: „შაჰ-აბაზ სახელი ჰგონია ჯანაშვილს-ო" (421).

ამ შემთხვევაში ჩვენ მივდევთ ქართ. ქრონიკების ტერმინოლოგიას, რომელნიც სწერენ: „შაჰ თამაზ უაენი" (პარიჟ. ქრ., 9), „უაენი შაჰ-აბაზ მოკვდა" (იქვე, 11), „დასვეს უაენთა შაჰ-ისმაილ", «შაჰაბაზ უაენთან წავიდა ბატონი თეიმურაზ" (იქვე, 27) და სხ

ამისთანა რამეებით ჩვენი „სრული უვიცობის" დამტკიცება ეოვლად შეუძლებელია. ვნახოთ ახლა, რა ფასისაა ბ. ფურცელაძის სხვა უფრო სხვილმანი, ჩვენის „სრულ უვიცობის" დამამტკიცებელი რამეები.

ა. თავის წიგნში ბ. ფურცელაძე სწერს (გვ. 427): „გადავიდეთ ჯანაშვილის განგებ მოგონილს და შეთხზულს შეზავებულს ციდებზე".

აქ ნიმუშად მოჰყავს ჩვენი „საქ. ისტორიიდამ" სიტყვები: „საკაძე დედაწულიანად გაიქცა თავის სიმამრთან დაპარული ცხენებით". ცხენების დაპარვის ამბავი ჩვენ სიტყვა-სიტყვით ამოვიღეთ საკაძის მეხოტბის იოსებ თბილელის წიგნიდამ და აგრეთვე პარიჟის ქრონიკიდამ. შად.

ჩვენი ისტ. გვ. 289:	ი. თბილელი ტაეპი 118:
კაცნი ჩავგზავნე: მათ შვიდი ცხენი დაჰპარეს, ჩვენთვის სასხდომად კმარისა.	კაცნი ჩავგზავნე... მათ შვიდი ცხენი დაჰპარეს, ჩვენთვის სასხდომად კმარისა.

მაშასადამე, არც არა „განგებ" მოგვიგონია და არცარა „შეგვითხზავ-შეგვიზავებია".

თუ განებავთ სიმართლე, თვითონ ფურცელაძესვე „შეუზავებია" რადაცა, რადგან სწერს, ნოსტალამ რომ ცოდშვილი გამოიტანა,

,,40 ვერსი მეტი ტუე-ტუე ირბინეს'', „ქანც მოწყვეტილი" რომ იყვნენ, ,,მაშინ მისთა მხლებელთა დაჰპარეს ცხეთის ხიდზედ მის დასაჭერად დაუნებულთ მცავებთა ცხენები'' (ბრძ. ,, 428).

ესეც არ მართლდება არც ერთის წაროთი და არც ამავე იოსებ თბილელით.

118 ტაეპში ცხენების დაპარეაზეა ლაპარაკი.

119-ში წავკიდეს დგომაზე.

120-ში: ,,გოსთიბეს იყო სხვა ჩემი ძოვნად ულაყი ცხენი, ზოკზოკა თოხარიკები''.

121-ში: ,,უმათ მითხრეს: ,,სითკენ წავიდეთ''.
მე უთხარ: ,,გზები დავეხრიკოთ''.

122: ,,უმათ უთხარ: დიდგორს მივმართოთ''.

123: ,,ქალნი და კაცნი... შეეკრბით დღემ რა ქმნა ბინდება''.

124: იმ ღამეს წავედეთ დიდგორი.
ჯოშკის თავს გზა გარდუქცეთ, ჩავედით მაღნარს მთიანთა... ვერ გვიგრძნეს თელოვნიანთა.

125: თელოვნის თავს ხშირს ტუეში მცირე დგას ტბისა გუბენი; აქ გაგვითენდა.

126: ღამეა...

127: კარსანის თავსა წავედევით, სად ახალქალაქურია.

128
129 } იქიდამ კაცი ჩავგზავნე ხიდის გზის შემტყობარია.

130: ხიდზე ჩავიდა, გასინჯა, 60 კაცი თოხილობდა, ერთიცა არა ძილობდა.

131—133: რჩევა, რა ქნან, გადასწყვიტეს, მტკვარში გავიდეთო.

134—135: ხიდის ბოლოს შესტურეს და გავიდნენ და გადარჩნენ.

არსაიდგან არა სჩანს, რომ ,,40 ვერსის'' გავლილებმა ცხენები დაჰპარეს ,,ცხეთის ხიდის მცავებს''.

ბ. ,,შემდგომ ანტონ I-ლი კათალიკოზისა და ვახუშტის ცილებისა, ფრანგუზის მოგზაურნი და მწერალნი — უველანი ერთხმივ,

გარდა ეიეიქმის თანამედროვე ქართველთ მწერალთა არჩილ მეფისა, იოსებ თბილელისა. თვით თეიმურაზ მეფისა და თანამედროვე მეისტორიე სპარსის ისკანდერ მუნშისა,—დარწმუნებით დაპარაკობენ საკაძის მუხანათობასა, ქვეყნის გამცემლობასა და სხვა ამისთანაობაზე" (ბრძოლა, 6).

ანტონ კათალიკოზი დაიბადა 1716 წელს, ვახუშტი ისტორიას სწერდა 1730 წლის შემდეგ. ამათი „ციდები" როგორ „შეაცდენდნენ" საკაძის თანამედროვეებს, მაგალ., თუნდ დელდავალ-ლეს, რომელმაც 1627 წელს პაპისადმი წარდგენილს ანკარიშში ჩაურთო ცნობები მოურავის მუხანათობის შესახებ (იხ. ქვემოთ).

„ვახუშტისაც და ბლატონისაც ხელისმძღვანელად ჰქონდათ საკაძის ისტორიის შესახებ მეტში წიგნი იოსებ თბილელისა „დიდამოურავიანი" (ბრძ., 9),

„ამ დავთრების დაკარგვაში უმთავრესი ადგილი ეჭირა არაქელს, რომელმაც შეიყვანა შეცდომაში თვით ვახუშტი, ანტონ კათალიკოზი და სხვანი, მათ შორის ბროსსეც და ბროსსეს ისტორიის მთარგმნელი სვიმონ დოდობერიძეც" (ბრძ., 23).

მოდი და გაიგე, ვინ ვინ შეიყვანა შეცდომაში: ა) ვახუშტ-ანტონის ციდებმა არაქელი და „ფრანცუზის" მწერლები, ბ) „დიდ-მოურავიანმა" ვახუშტ-ანტონი, თუ გ) არაქელმა ვახუშტი ანტონ-ბროსეთურო!!

3. მოურავი „ჰეფშვინვიდა — მრისხანების დროს — ამბობს იგივე არაქელ, ვითარცა მებრძოლი ცხენი და შესძახებდა, ვითარცა ლომი, ვითარცა გეენის მფშვინავი ვეშაპი" (ბრძ., 99).

თანამედროვის არაქელის მიერ დაწერილს ტექსტში კი ასეა: „მოურავსა ამას, რომელსაც ბირველში ჰქონდა დამკვიდრებული თვის შორის მხედრობა ბორტი ეშმაკისა და ამან ბირველმა შვიდი სხვაცა უბორტესი თვისთა თანა მოასხა, მოვიდა და დაემკვიდრა ამ მოურავსა შორის და იქმნა მისგან უკანასკნელი უბორტეს ბირველისა, რამეთუ ფშვინვიდა, ვითარცა მებრძოლი ცხენი, და შესძახოდა, ვითარცა ლომი, და აღმოიფშვენდა ლუარსაბსა ზედა, ვითარცა

გეენიის მფშვინავი ეეშაპი, და ეძიებდა სასიკვდილოდ მას“ (არაქელი, ივერია, 1885, გვ. 28).

„შაჰ აბაზ იყო ისპაანს, სადაც თვით და მოურავით ჭიკჭიკობდნენ და იყვნენ განზრახვაში ყოველ დღე აოხრებისათვის საქართველოისა და დაცემისაოვის ქართველთ მეფობისა“ (იქვე, 32).

ეი როგორ და რისთვის „ჭფშვინავდა — მრისხანების (?!) დროს“ მოურავი! და ფურცელაძეს კი სულ სხვანაირად „შეუსაბამია“!

დ. ბლ. იოსელიანის გამოცემულს „დიდ მოურავიანის“ სათაურში (გვ. 33) იოსებ თბილელის სიტყვებია: „მოურავს ამის მეტი არა დაუშავებია რა: ერთხელ ეს უთხრა ყეენს: „მანამდი ლეარსაბ მეფე ცოცხალია, მანამ ქართლი არ დაწესარდებაო“. ანტ. ფურცელაძე ბრძანებს, შვიდი ხელნაწერი ჩამოვარდა ხელში, ამათგან ოთხი წ.-კითხვისა და არც ერთგან ეს სათაურები ვერა ვპოვეო (ბრძ., 47).

ჩვენც იმავე წ. კ. ხელნაწერები დავათვალიერეთ, ზოგი დაფანტული ანუ უთავბოლო იყო და ერთში, რომელიც გადაწერილია 1765 წელს (იხ. № 1536, გვ. 225), უმეტ-ნაკლებოდ ეწერა ის, რაც ბლატონის გამოცემულშია: „მოურავს ამის მეტი არა დაუშავებია-რა“ და სხ. ვერ წარმოგვიდგენია, „ბრძოლის“ ავტორმა როგორ ვერ იპოვნა ის, რაც სრულიადაც დაკარგული არ იყო!

ე. არჩილ მეფე ან. ფურცელაძეს მოურავის მოსარჩლედ გამოჰყავს და არწმუნებს თავის მკითხველს, „თეიმურაზის სიძეს, კახთავე მეფე არჩილს, მწერალს ჭეშმარიტს, დრმა ფილოსოფოსს, დრმად საქართველოს ცხოვრებისა და ისტორიის მცოდნეს, კაცს ყოველად მიუფერებელს და მიუდეგარს“ ჯანაშვილი ათქმევინებს (ბრძ., გვ. 429):

„კახეთი ხომ ამოვსწყვიტეთ და ქართველნიც იქ ჩავგვარეთ?“

ფურცელაძე განაგრძობს: „არჩილიანში მეფე არჩილ ათქმევინებს საკაძეს, როდესაც ის სცდილობს მიიბირეს ზურაბ ერისთავი:

,,ეხლეთი რომ ამოვწყვიტოთ, ეულვ ქართლიცა იქ ჩავგვა-
როთ'' (ბრძ., 430).

„როგორ გგონიათ, მკითხველო, **რომ ამოვწყვიტოთ** და **ხომ ამოვწყვიტეთ** სულ ერთია? „ხომ ამოვწყვიტეთ", როგორც ჯანაშვილსა აქვს მოყვანილი არჩილის სიტყვები, გათავებული საქმეა, კიდეც ამოუწყვეტიათ, „რომ ამოვწყვიტოთ", როგორც თვით არჩილს უწერია, ის არის, რომ ჯერ არ ამოუწყვეტიათ.... აი ჩვენი ისტორიკოსი (ჯანაშვილი) რა ზნესა და ჩვეულებაზედ დაადგა სამწერლო ტაძარს, რომელიც ყოვლად წმიდათ და უბიწოდ უნდა იყოს დაცული (და რომელსაც არ უნდა ეხებოდეს არა მზაკვარი და ბინძური ხელი.*) რათ უნდოდა ამგვარი სამარცხვინო ცილები ჯანაშვილს? რათ კადრულობდა სხვის სიტყვების უკულმა გადაბრუნებას სულ წინააღმდეგი აზრის გამოსაყვანად? რათ სწამებს არამც თუ საკაძეს, თვით საკაძეზედ მწერალთ ცილებს და აბრალებს მათ იმგვარს თხრობას, რომელიც მათ სრულებით გუნებაშიაც არ გავლებიათ და პირიქით სულ სხვა ულაპარაკნიათ? მხოლოდ ჩვენს უკრიტიკო მწერლობაში შეუძლიანთ გაჰბედონ ისტორიის წერა ამგვართა კალმის მტერთა, როგორსაც წარმოადგენს ჯანაშვილი და პოეტი ლასურიძე"... (ბრძ. 430).

ამისთანა ლაპარაკს ,,გმირას'' მოურაკის გაბედულობა და ჩვენის საზოგადოების მეტს-მეტი გულკეთილობა უკარნახებს ფურცელაძეს, თორემ სხვა ქვეყანაში და სხვა საზოგადოებაში ამას კაცი ვერ გაიგონებს: ამისთანა ტეუილების დამწერს იქ შეარცხვენენ...

წარმოიდგინეთ, ხსენებული არჩილ მეფე, წინააღმდეგ ანტონ ფურცელაძისა სემო მოყვანილ რწმუნებისა, სწორეთ იმას ამბობს,

---

*) ამ ბრკყალებში ჩასმულისთვის თვით ავქსონს ქალალდი გადაეკრა და ისრე გამოეგზავნა ჩვენთვის ფეშქაშად თვისი „ბრძოლა", მაგრამ გამომცემლის (ჰიპინაძის) მიერ გამოგზანილში კი არავითარი ქალალდი არ ეკრა და არა ეფარა-რა სიტყვებს „და რომელსაც არ უნდა ეხებოდეს არა მზაკვარი და ბინძური ხელი". ესეთი საქციელი განმარტებასაც აღარ საჭიროებს. ჩვენ გვატყუებს „ბრძოლის" ავქსონი თუ საზოგადოებას?...

რისთვისაც ,,ბრძოლის'' ავტორი გვიწოდებს ,,მზაკვარს' ,,ბინძურ ხელიანს'' და სხ.

წ. კ. საზოგადოების ხელნაწერ ,,არჩილიანში'' სწერია:

№ 424, 1701 წლ.: კახეთი ხომ ამოწყვიტეთ და ქართლიცა იქ ჩაგვაროთ''.

№ 3700, 1706 წლ. იგივე

№ 1729 და № 418: იგივე.

მარიტაძისეულში (დაბეჭდ.) ,,კახეთი ხომ ამოვწყვიტეთ და ქართველნიც იქ ჩაგვაროთ''—ჩვენს წიგნშიაც: იგივეა.

როგორც ჭეშმარიტ პატიოსანი მკითხველი, ჩვენ არც ,,განგებ მოგვიგონია'' რა და არც შეგვითხზავს, ,,შეცვიზაკებია'', არც ,,მზაკვარობა და ბინძურობა'' გვიხმარია და არც ,,სამარცხვინო ტილები'' დაგვიწამებია, არც ,,გვიკადრებია სხვის სიტყვების უკუდმა გადაბრუნება სულ წინააღმდეგი აზრის გამოსაყვანად''.

ამგვარი განცხადების დაფასება მიგვინდვია თვით ავქსენტი'ანის და აგრეთვე პატივცემულ მკითხველისთვის. რომ თავიდანვე სამეტან პატივისმცემელი არ ვეოფილიყავით ანტ. ფურცელაძისა, გავკადნიერდებოდით და ტექსტის შეცვლის დაბრალებისთვის ამას მაინც მოვახსენებდით მას:

„Чѣмъ кумушекъ считать трудиться,
Не лучше ль на себя. кума, оборотиться".

დავაკვირდეთ არჩილის ნაწერს და დავრწმუნდებით, რომ იგი სწორეთ ომას ეტყოდა, როგორც სწერია ადნიშნულს ხელნაწერებში (1701 წლ., 1706 და სხ.), აგრეთვე დაბეჭდილს მარიტაძისეულში:

არჩილის სიტყვები (გვ. 96) შესახებ 1619—1623 წლების ამბებისა:

,,უთხრა თურმე მოურავმა, ,,ზურაბ, კარგა ყური მიგდე: მტერობა და ამოწყვეტა მე ბოლომდის ვით დავიგდე... *)

*) კახელების ამოწყვეტაზეა ლაპარაკი, თორემ გარეშე მტრის ამოწყვეტა მაშინ გმირისთვის სასახელო იყო არათუ მარტო „თავშივე" არამედ ბიოლოგლის „ბოლომდისაც".

„კახთა უყავ, ყათლაციო, ქართველთ ზედა ცხენი იგდე“ [1])
რა ესენიც [2]) იქ ჩავგვარო, მაშინ ვისღა შეურიგდე“
მან (=შაჰ აბაზმა) მოგვატეუა [3]), რად შეგვექმნა ჩვენ ჩვენის ხორცის ამქნელი,
დამამხობელი ქვეყნისა, ჩვენის ბოლოსა დამქნელი?
„კახეთი ხომ ამოწყვიტეთ და ქართველნიც (=ქართლელნი) იქ ჩავგვაროთ?
ჯერ ამ ლაშქარს ვუღალატოთ, მერმე მეფე აქ მოვგვაროთ“.

ეს სიტყვები მოურავსა და ზურაბს შორის მოხდა მის შემდეგ, როდესაც ყაენისაგან მრავალგვარად დაჯილდოებული საკაძეს შაი აბასი აგალებდა ახალს მისიას, კახეთის ხელახლად ამოწყვეტას და ქართლისაც აურას და სპარსეთს მირეკას.

„ყაენმა უთხრა მოურავს: [4]) „გული მართლა მე დამყარე.
წადი, კახი ამოსწყვიტე და ქართველნი(=ქართლელნი) ამიყარე,
კახთა ცოცხალს ნუ გაუშვებ და ქართველნი აქ მოყარე...“
„დაასკვნეს და გამოგზავნეს ამ მიზეზით სულ ესენი...
კახნი მუხრანს შეიყარნეს, [5]) ქართველები [6]) არ არია.
ულაღატეს (კახელებს), ამოსწყვიტეს, არ უთხარეს სამარია“,

---

[1]) იგულისხმება ყაენის მიერ მოურავისადმი დავალება, ხოლო დავალა:

კახეთის აწიოკება—ყარის შემდეგ იქ მოგროვილ—დასახლებულები ამოსწყვიტეო და ქართველნიც (ქართლელნი) აქ; სპარსეთში მომირეკეო.

[2]) ქართლელნი. მანამდე ვინ ჩაეგვარა ყაენისთვის სპარსეთს?

[3]) იხ. ქვემო „ყაენის აბასის ოანავრობა“-ში არაქელის სიტყვები: „ამაო და განხეთქილების იმედით მრატყუა (აბასმა) მოურავი და უთხრა; „ლუარსაბი მოვა თუ არა, ქართლზედ უფლებას შენ მოგცემო“.

[4]) 1619 წელს, ე. ი. კახეთის პირველ ამოხოცა-ყრის მეხუთე წელს, როდესაც დანაშთენი კახელობა რაოდენათმე კვლავ დალაგებულ იყო აოხრებულს სამშობლოში (იხ დაწვრილებით ქვემო)

[5]) მოიყვანეს. [6]) ქართლელები.

ეი, ამას ამბობს სააკაძის შესახებ ფილოსოფოსი, „ეოვლად მიუფერებელი და მიუდეგარი ისტორიკოსი არჩილ მეფე“. ანტ. ფურცელაძეს ეს სააკაძის ხოტბად მიაჩნია, ალბად, ისიც ხოტბაა, როდესაც იგივე არჩილი ამბობს „მოურავი ვეღარ დადგა..., ვერ კარგი ქმნა ორგულობა“ (იხ. ქვემო). შაგრამ ამას თავი გავანებოთ, ვსთქვათ ის, რომ მუხრან-ალიანს კახელების ამოწყვეტის დროს (1623 წ.) ჩვენი „ჭანნიბალი“ ჯერ კიდევ ჩუმათ იყო. ხოლო სპარსთა წინააღმდეგ ხმალზე ხელი გაიკრა მის შემდეგ, როდესაც ხელში ჩაუვარდა ეანის ბრძანება აქაურ სპარს მოხელესადმი:

„ქართლი აჰყარეთ, კაცთაგან დაასუბითა (=დააცალიერეთ), ერთპირად გამომიგზავნეთ, მკლავებს საბელი უბითა, მოურავს თავი მოჰგვეთე, ველარა ქნას-რა შუბითა“. (თბილ., ტ. 185).

ცბიერი ეანის განკარგულებაში რომ ეს სამი სიტყვა — „მოურავს თავი მოჰგვეთე“ — არ წერებულიყო, ვეცხ, სააკაძეს ხანგალი ეძრო და სხვა, ეანის მიერ მოტყუებულ და გაწბილებულ ქართველ დიდებულებთან ერთად გაშკლავებოდა სამშობლოს მტერი. თუ მას ქართლის შვილ გულით ხდომებოდა 1619 წლიდამ, როდესაც ეანმა იგი და სხვა სარდლები დიდის დაშქრით გამოგზავნა კახეთის ხელახლა ამოსაწყვეტად და ქართლის ასაყრელად, ვიდრე 1623 წლამდე დიდი დრო ჰქონდა ქართველებისთვის განეცხადებინა, თუ რა მიზნით მოსულიყო სპარსთა დაშქარი საქართველოში.

თორემ ის კი ჩვენც გვჯერა, რომ სააკაძეს და ყველა მაშინდელ მუსანათების სვინიდისს მოსვენებას არ მისცემდა ორგულობა სამშობლოისა სასარგებლოდ სისხლის მწოველ ეელურისა.

გული ეჩუეება კაცს, როდესაც იგონებს სააკაძის, ეანის და შაჰვე ტუფე ლუარსაბის მიერ მეტეხის ციხიდამ ქალაქის დათვალიერებას და შემდეგს უნებურს დაალოგს მოურავ სააკაძესა და ლუარსაბ შორის.

— ღმერთო, მიუტევენ მტერთა ჩემთა!

— შე ვარ შენი მტერი? ეუბნება ტუკე—მეფეს თავსხარდაცე-ბული საკაძე და თვალი ცრემლით ევსება.

— შეგეძლო ჩემზე გეფარა ჯვარი და არა ხალხზე, რომელიც სამარადისოდ დაიდუბა, და არც ეკლესიაზე, რომელმაც აგადორძინა სარწმუნოებასა და ცხოვრებაში.

ამ წამიდამო, სწერს მოლოზანი მაკრინე, თეიმურაზ I ის შვილის შვილის ქალი, გ. საკაძემ გულში ჩაიდო მტრობა სპარსეთისა და განიგულა, ადრე თუ გვიან, სპარსთა ულლის გადაგდება, სვინიდისან განწმენდა ბრალისაგან, რომელიც ლოდად აწვა მისს ულს სამშობლოს გამცემლობისა გამო. (Жизнь В. Моур., გვ 45.)

მაგრამ საქმეც ეგ არის, რომ მისი «გვიან» დაგვიანდა იმ წამამდის, ვიდრე სპარსეთიდამ მოვიდოდა ბრძანება თეიმ მოურავის თავის მოკვეთის შესახებ, და მაშინ კი სამშობლო უკვე 10-ის წლის მის წინად ამოწყვეტილიყო და საუკუნოდ აერიღი. მისს დღევანდელს ხელგამოდებას სარჩულად ედო უფრო ჯვარის ამოერა მისდა სიკვდილის გადაწყვეტისთვის, თორემ მის ავკაცობით დაკოდილს და დაწულულებულს სამშობლოს, როგორც მოსალოდნელი იყო, არა ერგო-რა სიკვდილისა და ხელ-ახალ შესრვა ულეტის შეტი.

3. საკაძე იყოო უბრალო კაცის შვილი (ბრძ., 7). თანამედროვე წყაროებიც საკაძეს მცირე აზნაურშვილად სთვლიან. ამიტომ გადაემტერნენო, რომ შდაბალი ჩამომავლობისა იყოო. ეს არ შეესაბამება უტეუარ ცნობებს საკაძეთა გვარეულობის შესახებ.

ერეკლე II სწერს 1783 წელს ეკატერინესთან დადებულ ტრაქტატში (.,ივერ., 1884, V, 25): თავადი თარხნიშვილი, *) ესენი ძველად იყვნენ დადისტნის მხრის თავადნი ჭანკაანად წოდებულნი, რომელნიცა აწცა არიან დადისტანს და ბელაქანსა შინა ჭანკაანად წოდებულნი. ამათნი გვარნი ვინმე მოვიდნენ სისიანის ერეოდ ნახჩევანის მხარეს, დაეშენნენ მუნ და მეფეშანა სოფლეთამან მიიღო ხარისხითა პირველისა აზნაურისათა. და მიიღეს ამათ სარწმუნოება

*) ერეკლეს ეს ნაწერი უმეტნაკლებოთ იგვურთეთ „ჩვენს საქართველოს“ ისტორიაში (გვ. 288).

სოშეხთა და უწოდეს საკ, რომელი არს ისაკ, და მისცა ადგილი აგუელელს შინა და გუსთანისა მოხელად განაწესეს წელსა ქრისტეს აქეთ 767-სა, ხოლო უკანასკნელ რა სპარსთა იწყეს დაშლაბლებად სოშეხთა საშეფოისა, გადმოსახლენენ შუნითგან და მოვიდნენ ქართლს. და მეფემან საქართველოსამან მიიღო იგი და უბოძა თემმის ხეობასა შინა მამულნი და მოხელობა კლდეკარისა. ხოლო შემდგომად ამისა დროსა გიორგი მეფისასა წელსა ქრისტეს აქეთ 1503 *) იწოდებოდენ მოურავებად და ხარისხით მესამე თავადად. და უკანასკნელ ოდეს მოვიდა შაბაზ ყაენი სპითა დიდითა საქართველოსა ზედა წინამძღოლობითა საკაძე გიორგი მოურავისა, ვითარცა მოუთხრობს ქართველთა მატიანესა შინა, მიზეზითა ამით მეფეცა ლუარსაბ შეეურობილ იქმნა შაბაზ ყაენისაგან, რომელიცა აიძულებდა მამადაინობასა. ხოლო მეფე, არა მიმდები ბრძანებისა მისისა, იწამა ქრისტესთვის წელსა 1622-სა, და შემდგომად ამისა შაბაზმან დაუმტკიცა თავადობა გიორგის და უბოძა გვარად თარხანობა (რომელ არს თათრულებ თავისუფლება), და შუნიდგან იწოდებიან თავადად თარხნისშვილებად".

თვითონ გ. საკაძე დაიბადა 1582 წელს. იგი იყო შვილი შიოშისა და ეს კი საამისა. 1593 წელს 24 მკათათვეს დედოფალი ნესტანდარეჯან უბოძებს წყალობის წიგნს და ნიშანს საამ საკაძეს შვილებს სახლთხუცესს ზურაბს და მისს ძმას შიოშს და უმტკიცებს მათ ჩალის ციხეს ,,მისისა მაროლისა სამართლიანისა სამძღვრითა, მთითა, ბა-

*) ჩვენს „საქართველოს ისტორიაშიაც (გვ. 288) ეს ციფრი დავტოვეთ, თუმცა გიორგი (მეცხრე), ვახუშტის ქრონოლოგიით, ნაჩვენებია მეფედ 1525—1534 წლებში და არა 1503-ს. არ დავიიენებთ, რომ ეს „1503" შეცდომა არ იყოს დიდად დამსაურებულ თავად თარხნიშვილების საგვარეულო სიგლები რომ დაიბეჭდება, მაშინ გამოჩნდება სინამდვილე: ეგების იყოს 1613 მაგიერ 1503-ისა. თავად-აზნაურობას დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქართულ კულტურის შექმნის საქმეში: ზოთა, მთარგმნელები, გურამიშვილი, ბარათაშვილი, ილია, ...ეკაკი..., სულ თავად აზნაურობაა. ამიტომაც მიუცილებლად საჭიროა ყველა თავად-აზნაურთა გვარეულობის სიგლების დაბეჭდვა. ამ გვარეულობათა ისტორია ამავე დროს არის ერთი ფურ.ელთაგანი ქართლოსიანთა ისტორიისა.

რითა, წელითა, წისქვილითა, სახნავ-სათიბრითა, შესაგალითა და გამოსაგალითა'' (საქ. სიძგ., III, 140).

1580 წელს თიბათვის 30-ს შეფეე მეფე სვიმონ წალდობის წიგნით და ნაძანით საკაძესა ფრიდონის შვილებს და იოანეს უბოძებს მათს კერძს სოფელს სამლერეთს, ახალშენს და აბალთას (იქვე).

1608 წელს ლეარსაბ II ქალაქის ამირათა ამირას გიორგი საკაძეს უბოძებს სოფელ კრწანისს (საქ. სიძგ., ტ. II. გვ. 50).

მე-XVII საუკ. დამდეგს ქართლის სამეფოში უკვე «განმკიდრებულ იყვნენ მთავარნი და დაეპურათ ხევნი და ხეობანი თვისად, ე. უმეტეს ეოკელთა საკაძე გიორგი მოურავი ტფილისისა, ქცხინვალისა და დვალეთისა..., მხნე, ახოვანი, ძლიერი ძალითა და შემმარეებელი, უშიში, მცბიერი, მჩურჩხელი და დაუნდო'' (ქარ. ცხოვრ., გვ. 35).

ოსმალეთის ისტორიაში ჭკვიერი ამბობს (Hist. de la Géorg., გვ. 60): ,,ეს (გ. საკაძე) ისეთი უშეველებელის ტანის მოხუცი იყო და ისე ძლიერი, რომ მას უწოდებდნენ ხარს'' (Taureau).

ბლ. იოსელიანი სწერს (Жизнь В. Моурава, გვ. 5), საკაძეთა შთამომავლობის სიგლეზიდამ და უმეტესად როსტომის მიერ 1625 წელს ბოძებულ სიგელიდამ სჩანსო, რომ ჯერ ისევ თამარ მეფეის დროს ცხოვრობდა ჯან ზურაბ საკაძე, დაჯილდოებული ბერად და გვაროვნობით დამსახურებისათვის მამულებით. ბაგრატის ჯამს ლანგ-თემურმა თვით მეფე და მასთან ერთად დონა საკაძე დატუვეგა ტფილისის ციხეში.

1625 წელს როსტომ მეფე სწერს საკაძის შვილს თარხანს (Груз. двор. грам., გვ., 6): ,,ბაბა ძენი მოურავი გიორგი რომ გაშორდა საქართველოს, მაშინ მემკვიდრეობითი და მეფეთა მიერ შენის გვარეულობისთვის ბოძებული მამული ნაწილად სახასოდ ჩაირიცხა და ნაწილად კი მიებოძა სხვათა. ჩვენ გვეცნობა, რომ შენ ხარ არზრუმს. ვიცოდი-რა, რომ შენს გვარეულობას დიდი სარგებლობა მოუტანია ჩვენის სახლისა და მამულისთვის, ჩვენ დიდის ხელმწიფის შაჰ აბაზის თხოვნით დაგიბრუნეთ მთელი მამული, რომელსაც ფლობდნენ შენნი წინაპარნი, და ამას გარდა გიბოძეთ

სოფლები ნოსტე და ნოსტის-ძისი' კლესებითა და მთელის მათის სახელო მიწებითა''.

სიტყვით, გიორგი საკაძე დიდებულის და ძველადვე დამსახურებულის გვარეულობის შვილი იყო და ვერ წარმოგვიდგენია, რათ სოვლიან მას დაბალი, უბრალო ჩამომავლობის კაცად.

ზ. ,,ჭანნიბალიო'', მაგრამ არათუ მარტო იგი, არამედ მაზედაც მეტი, ,,უზენესი გმირი,'' რომელის ბალი ჯერ არ მოუციაო მსოფლიო ისტორიას''.

თქვენს ბირს შაქარი: მაგრამ კართაგენელ გმირმა დაშქარი ესპანთა—ალპებიდამ გადაიყვანა შიგ შუაგულ იტალიაში და სამშობლოს მტერს ებრძოლა სრული ათი წელიწადი. მან არც ორჯელ გამოიცვალა მშობლიური სარწმუნოება, არც ერთხელ არ დაიჩოქა მტერთა მეფის წინ, რომ ემთხვიოს მის ბედნიერ მუხლს და შეშკვრიტოს მის ,,მოწყალე'' თვალს (ბვანთქარს ,,მუხლსა ვაკოცე... ვაკადრე რომ გიკვრეტო, ის გულხვსს, ,,ვართ თქვენი ფერხთა მტვერია'' (იოს. თბილ., ტ. 419—421), არც რვა გულ ოქრო მიიღო მისაგან ,,ილდოდ ,,ჯაშუშობისთვის,'' არც ერთი თანამემამულე არ გასცა, და ამიტომაც არ ჭქონდა საბუთი რომ ბოლოს თვითონვე დარწმუნებულიყო თვისს დასაზარა ქცევაში და ეთქვა: ,,ეხე მეც ვიცი: იქ წასულა ვერა ვქმენ კაის მცნებითა'' (ი. თბილ., ტ. 160).

,,ჯერ ისევ ჩვენს ძველებს ესმოდათ, რადესაც ამხილებდნენ იგეთ მძლავრებს ვით ჰანარ მეფის ,,ალი'' რუსულანი, და ეუბნებოდნენ უშიშრად: ,,ჯამთა აღმწერელობა ,,ბეშმარიტის'' მეტეველება არს და არათუ თვალხმა ვისთვისმე''.

ამ მამა-ბაბათა ანდერძს ჩვენც ვერ ვეღალტებთ. გადმოგცემთ მკსინვარების ხანას ისტორიის ისე, როგორც ამას მოგვითხრობ თანამედროვენი; უტეუარი წყაროები.

III

ოცის წლის გულსაკლავი ამბავი.

თათარხანი. საკაძის წვეულება. გაქცევა. ყაენის მოსვლა და ონავრობა. საკაძის დაჯილდოვება. რვა გუდა ოქროთი. ლუარსაბის ბოლო. ახალი მისია. ღალატი. მარცხი. გაქცევა. დაღუპვა. დასკვნა.

თათარხანი ანუ ყირიმის ხანი ხონთქრის მიწვევით ბაღდადის ომში ელფილიეო, ომი რომ გათავებულიეო, სამშობლოში დაბრუნება მოესურვა მოკლე გზით.

იგი ნიკალაისა და სხვა ფაშებით შემოვიდა საქართველოში 30,000 მეომრით. მანგლისის ხეობიდან ამოვლო კველთას და იქიდგან უნდა გადმოსულიეო თრიალეთის მთებზე და მცხეთიდან წასულიეო დარიალს ან იქიდგან ყირიმს. მტერს ამასთანავე, როგორც სჩანს, საქართველოს აკლებაც გულში ედო. ამიტომ კველთას დაიწერეს მღვდელი თევდორე და ჰკითხავდნენ: გვითხარ, სად ჯრის თქვენი შეფეო. თევდორე მიუხვდა ბოროტ განზრახვას და სხვა გზასაც ჩამოატარა მტერი. იგი ფიქრობდა, თუ შეფის ბინაზე მივიყვანე, მას შეეხეოობენ და ქვეყანა წახდებაო; ხოლო თუ მე მოშალეს, ჩემისთანა ბევრი დაშთებაო. მტერს რომ გზა აუბნია, იგი მოჰკლეს. ამასობაში მეფემ, და მისმა კაცებმა შეიტყეს მტრის მოსვლა, ფიცხლავ შეიყარნენ მცირე რაზმად და შეებნენ სხერტის ჯალაში და საგრძნობელად დაამარცხეს მისი მოწინავე რაზმი. მეტად მხნედ იყო ზაზა ციციშვილი, მოურავი საკაძე და სხვები. მტერმა გასწია გორისკენ, რომ გადავიდეს მტკვრის იქით პირს. ვიდაც ტერტერას გარჯილობით ქართველებმა გორის ხიდი აჭეარეს. აქეთ დარჩომილი

თათარხანი წავიდა ზეგითკენ და გადავიდა სურამის მხარეს. შეებნენ ქართველნი და ამოწყვიტეს. თვით მეფე ლეკარსანი მხნედ იბრძოდა.

„მეფე გულსრულად მობრძანდა, შექმნა შუბისა ძგერება;
ვისცა მიუხდის თამამად, იგ მისგან გაიმტვერება...
იბრძვიან ერთპირ ქართველნი, ხმა ისმის ჩახა-ჩუხისა.
თათარხნის ჯარი გაწყვიტეს...
ჩვენი ბრძოლა შუბით არის, მათი ფარ-ხმალ ისარია.
სითაც მეფემ ცხენი იდგის, დააშვენის ისარია,
ვისაც თავს ლახტი დაჰკრის, არ ეგონის ისარია.
ღმერთო, მიეც გამარჯვება, რომ რაზმშია ის არია.
გაგვემარჯვა, ამოვწყვიტეთ, დავიპყრენით, დავხოცენით.

წვეულობა სააკაძისას. თათარხანის დამარცხების რამდენიმე ხნის შემდეგ სააკაძემ გამართა წვეულობა და მეფეც მიეპატიჟა.

,,იგ მხიარულად მეწვივა დარბაზსა კარგსა სეფესა,
უხუსა, გულტკბილსა, ჯომარდსა, ნიადაგ კართა მკრეფესა“.

სააკაძეს ჭეკანდა და, განთქმული მვენიერებით. მისმა სიდამაზემ მოხიბლა ჭაბუკი მეფე.

„და მყვანდა ტურფა მშვენებით, მჭვრეტელთა გულსა ამება.
მეფემ თურ თვალი მიაპყრა.
მეფემან ბრძანა ჩემის დის—მწადსო ღვინისა დასხმანი.
მე ვუთხარ; ღვინო დაუსხა
მეფემ თურ თვალი შემსჭვალა, მან მოინდომა მრუშება.
დედას ჩემს თურმე აცნობეს, შექმნა ქაჯ და უშება.
მეფემ შინ კაცი შეგზავნა, დაუწყო ქალს დაშუშება“.

როგორც მოსალოდნელი იყო, სააკაძემ მეტად იწყინა.

„მეფეს კაცი მიუგზავნე: ეს არ იყო თქვენგან ქმნანი.
რომ ჩემი და გავაბოზო, სიტყვა ნუ გაქვს ამის თქმანი“.

მეფეს ებრძანა თუ, ,,არას სასქმით არ დავშლი მაკის შერთვას“.
მეფემ გაუპირა ქორწილი, ჯვარი ქკათისეგს დიწერეს. სააკაძის

და იყო „ქალი ჰირბროდი შვილებით, ბაგე-კბილ-ტურფა—. ძაწილი“.

ექვსიოდ—შეიდიოდე თვის ამის შემდეგ ქვეყნის მტრები შეუჩნდნენ მეფეს და ეუბნებოდნენ: „რას გარგებს მარტო ისო (გ. სააკაძე), გვერდს არავინ შოგიდგებითო“ (ჰარიეის ქრონ.,*) გვ. 33). ამათი მოთავე იყო მეფის გამზდელი შადიმან ბარათაშვილი.

„შადიმან ამად დამქიშპდა: აქვს მამაცობის ზრახვანი.
ერთხელ ეს ვუთხარ: შენსა ხრმალს არა აქუს კვეთა, ახვანი.
თურმე შეექმნა გულშია სევდა, კვნესა და ახვანი“.

ასეთი კიეინა და ზრახვა სამხედრო წრეში ეხლაც კი შეუნდობელ გაწბილებად ითვლება და სააკაძე—შადიმანის დროს კი ხომ, რადა თქმა უნდა, ბრალი ორკეტ-სამკეცდებოდა, თუ შეურაცხმყოფელი იყო უმცროსი, ხოლო შეურაცხყოფილი კი ძირეული გვარის თავადი ანუ მთავარი. ამიტომ ადვილად წარმოსადგენია, რაგვარად განძკინდებოდა მთავარი და მეფის გამზდელი შადიმან ბარათაშვილი, როდესაც მას გაუბედავდა დაცინვას მასზე ნაკლებ გვარეულობის სააკაძე.

სააკაძის დევნის მიზეზად, მოსაღოდნელია, ეოფილიეო არა მარტო ხმლის დაწვნება შადიმანისთვის, არამედ აბეზად აგდება შადიმანზე წვრილებისაც და აგრეთვე მოეკვრობა და მეგობრობა ნუგზარ ერისთავთან, რომელიც, როგორც უკვე იყო ნაიქვამი, მეფეს მტრობდა და სააკაძის ჰარტიას ჰკერძავდა

ასეა თუ ისე, სააკაძეს დი მოაშორეს დუარსაბ მეფეს და მისი მოკვლაც გადაწყვიტეს. სააკაძე გაიქცა სიმამრთან დუშეთს და აქეთგან ორნივე (ნუგზარი და სააკაძე) წავიდნენ სპარსეთს, ეწვიენ ეაენს და „მოახსენეს თავისი საჩივარი დუარსაბსა და მის სამეფოზე, აღუწერეს მათი ორგულობა ეაენის ტახტისადმი, გარეუცხადეს მათი

*) ეს ქართულად დაწერილი ქრონიკა გამოსცა პარიეში აკადემიკოს ბროსემ 1829 წელს. მასში მოკლე-მოკლე ცნობებია 1873 წლიდამ ვიდრე 1703 წლამდე. ყოველი ცნობა მოთხრობილია მარტივის ენით, მიუკერძეველად, გულმართლად.

საიდუმლო მიწერ-მოწერა რუსეთთან, მათი სურვილი მოიწვიონ რუსეთის მფარველობა საქართველოზე“ (Жизнь Велик. Моурава, 25). ამავე დროს კახეთიდამაც მოვიდნენ მოჩივარნი. საქმე ის არის, რომ ცბიერ უანს წესად ჰქონდა მეფეები და დიდებულები ერთმანეთისთვის გადაეკიდა, მოემდურებინა, რათა წადი მუდამ ამღვრეული უოფილიუო, რომ მას თევზები ადვილად ეჭირა. ამისთვის იგი მფლობელებსა და ქეუნების ბატრონებს ერთსა და იმავე დროს საიდუმლოდ სწერდა, მავანსა და მავანს მიუსტი, აიკელ, მოჭკალ და წალობას არ მოგაკლებო. ასრეთი წერილები მან მოსწერა თეიმურაზსა და ლუარსაბსაც, მაგრამ მათ ერთმანეთს გამოუცხადეს უანის მოწერილობა და მშკიდობიანად გადარჩნენ. მაგრამ უანის ხვანჯს ვერ გადურჩენ იგივე ლუარსაბი და უაზახის ხანი, რომელნიც ერთმანეთზე მიუსია შაჰ აბაზმა; ვიდრე უაზახის ხანი უანის მოწერილობისამებრ მოვიდოდა, ლუარსაბს თავს მოსჭრიდა და წარუგზავნიდა შაჰს, ლუარსაბმა დასწრო მას, მიუხტა, დაამარცხა და მისი თავი უანს მიართვა. უანის გულში ნადები გვლარძნილობა ცხადი იუო: თუ ხანი გაიმარჯვებდა, ქართელი უანს დარჩებოდა, თუ შეფე, ჯერ ეროი, შეიტყობდა ქართველთა ძალ-დონეს და მეორეც—ხანის დაღუპვას მოიშიზესებდა და უარესად გადაეკიდებოდა ლუარსაბს.

უანის გველძუობამ კახეთშიაც დაატრიალა დიდი უბედურება. მან, როგორც გადმოგვცემს თანამედროვე დელლავალე (ივერია, 1871 № 3, 42), ჩააგონა თეიმურაზს, დედა შენს ქეთევანს განზრახვად აქვსო ქმრად შეირთოსო ერთი შენი გამოჩენილი სარდალი, რომლის ვაშკაცობით და სახელმწიფო საქმეების ცოდნით ბევრი ისარგებლეო. დედოფალი ეცდებაო შენ გეწინააღმდეგოსო, რომ ხელმწიფობა მოუმზადოსო სხვა შვილებს, რომელნიც ეყოლებაო მეორე ქმრისაგან. ამით მრტეუებულმა თეიმურაზმა მოაკვლევინა ეს სარდალი, რომელიც იუო საუკეთესო შეთაური ამ ქვეყნისა. ემართველობა გამოჭეღილა დედას ხელიდგან, მაგრამ დარჩა მოტეუებული: ჯერ უმაწვილი კაცი იუო, მცირე გამოცდილება ჰქონდა და აკლდა ბატიოსანცემა თავად-აზნაურებისა, რომელთაც მუდამ უანი აჩხუბებდა მასა-

თან, მის კარზე მოსულ თავადებისა და აზნაურების წინაშე მუდამ აძა-
გებდა თეიმურაზს და მათ კი ასაჩუქრებდა, ეალერსებოდა.

დელდავალლესგან აქ არ დასახელებული სარდალი იყო ქაი-
ხოსრო ომანიშვილი, კაცი ახოვანი და ძლიერი. იგი შევიდა დალის-
ტანში და თავზარი დასცა ლეკებს. მერე მოითხოვა ბუკი: ამას აუვი-
რებდნენ ხოლმე მხოლოდ მეფის გამოსვლისას. ამიტომაც მტრებმა
დაასმინეს და მეფეს უთხრეს: ომანიშვილს „ნებავს კახეთი და იმის-
თვის ითხოვს ბუკსაც''. მეფემ დაუჯერა. მოუწოდა ომანიშვილს და
მოკლა. ამისგამო გმირ სარდლის მომხრენი გაუორგულდნენ თეიმუ-
რაზს, ,,იწყეს ქვე-გამხედველობა მეფისა''. და ამათი არზაც მიერ-
თვა უაენს (იხ. ქვემო). ბლ. იოსელიანი ამბობს, რომ ქაიხოსრო
ომანიშვილი იყო საიდუმლო მოერთგულე შაჰ-აბაზ უაენისაო
(Жизнь В. Моур., გვ. 29, შენიშ.).

„ესრე სიწრფელით და ადვილად დაენდობიან ხოლმე სხვას
ქართველები", დასძენს დელდავალლე (იქვე, 41). შემდეგში ქარ-
თველებმაც შეიგნეს, რომ არ უნდა დანდობოდნენ ცბიერ უაენს, მაგ-
რამ გვიანდა იყო ყვირილი: „მოგვატყუა", „ესე მეც ვიცი, იქ
(სპარსეთის წასვლა) ვერა ვქმენ კაის მცნებითა" (საკაძის. სიტყვებია.
„დიდი მოურავიანი", ტ. 160).

უაენის აბასის ონავრობა.

პარიეის ქრონიკა (გვ. 36 – 38): „შაჰ აბაზს უნდოდა გუ-
ლითა ნახვა მოურავისა. ჩავიდა და დიად იამა შაჰ აბაზ უაენს მოუ-
რავისა და ერისთავის ნახვა. და საჩიეარი მოახსენეს და საქართვე-
ლოს საქმე გაასინჯეს. კარგა მიეპყრა. ხახი რომ გამოვიდა, ბა-
ტივში კარგში იყვნენ. (უაენმა წაიყვანა მოურავი, ილაშქრა ყანდაარს,
ინდოეთს, ბაღდადს, დაბრუნდა). ცოტა ხანი გამოვიდა, ქართლს
წავიდა. ამ დროს არზა მოუვიდა შაჰ-აბაზ უაენს: არშის ციხის აღება
და საერისთოს (არაგვის) ოხრება მიეწერათ. ესეც უაენმა იწყინა და
კახთაგანაც ბატონის თეიმურაზისგან მოჩიეარნი უაენის კარზედ
იყვნენ; ისინიც ერისთავსა და მოურავსა მოუდგნენ და უაენს სა-

ქართველოზედ ლაშქრობა დაჯერეს და დიდის ლაშქრით საქართველოზედ გაიელაშქრეს და წაიღეს სრულ ერანის ლაშქრით. ესე ხი ყარაბაღში მობრძანდა. (იეიმურაზს შეუთვალა: მოდიო. მან ასჯელ ოკისი დედა ქეთევანი და ორი თვისი ვაჟი. აბაზმა ქეთევანს მიაწერინა შვილისადმი შენც მოდიო).. ესენმა (სპარსეთის) დაბრუნებაც მოინდომა და ეიზიდბაშთ უფროს კაცებს ეს ლაშქრობა არ უნდოდა, მაგრამ ქართველნი და კახნი, ვინცა ვინ ეკენის კარზე იყვნენ, დაიწყეს ლაპარაკი: „ესენი და ერანის ლაშქარი აქამდისინ გარჯილხართო, სამის დღის სავალი დარჩომილაო, ჩვენ და ჩვენი შვილები აქ მზეგდათ შეგვინახეთო, თუ თქვენს ლაშქარს დაეშარცხდეს რამეო, ყველას თავები დაგვაურეგანეთო. რადგან ხელმწიფე (შაჰ აბაზი) აქამდისინაო მობრძანებულაო, საქართველოს მიბძანდეს და ნახოსო და თავისი ერთგული და ორგული იცნოსო (ამ დროს კახეთიდგანაც მოვიდა თეიმურაზის შემოთვლილობა: ვერ გიახლებიო) რომ არ მოვიდა და ვერ გენდოთო, თავის საბატონოს ლაშქარს ეერისაო". ესენმა ამათი მოხსენება დაიჯერა, ქეთევანი ისპაჰანს გაგზავნა, თვითონ კახეთს მივიდა თვესა იანვარსა ა ქ-ენსა ტბ" (1614 წ.)

ამაჟე საგნის შესახებ დელლავალლე *) 1627 წელს სწერს რომის ბაპს (ივერია, 1879, № 3, გვ. 44—46): „თურმე ხელმწიფე (შაჰ აბაზი) იყო ჩაგონებული ერთის გამოჩენილის და ძლიერის ქართველ მოურავისაგან, რომელიც გამწარადი იყო ლუარსაბზე, იმიტომ რომ იგი წინად შეჭირდა დის ცოლად წაეყვანა

*) დელლავალლე თანაგრძნობით და მეტისმეტად **მიუდგომელად** ასწერს საქართველოს ყოველს ნაწილს, მისს ძალას, მდგომარეობას და სხ. იგი სწერს: „საქართველო დღეს შეიცავს ყველა იმ მხარეებს, რომელთაც ძველი ხალხები უწოდებდნენ კოლხიდას და ივერიას; შეიცავს აგრეთვე სომხეთის და, შეიძლება, კიდევ ალვანიის ნაწილებსაც. ამ საზღვრებში, სტრაბონის აზრით, მდებარეობს მესხების ქვეყანა. ამ სახით, საქართველოს უჭირავს სულ ის ქვეყანა, რომელიც იწყება შავის ზღვის აღმოსავლეთის ნაპირიდგან და მიაღწევს თითქმის კასპიის ზღვამდე. მთელი ეს ქვეყანა დღეს ხმარობს ერთს ენას, რომელიც ყველა იქ მცხოვრებ

და, მგონია, კიდევაც დაიწერა ჯაჯარი, მაგრამ შემდეგ უარჰყო და ეს ქალი აღარ ინდობს. ამიტომ იგი მტრად გაუხდა ლუარსაბს და მთელს საქართველოს და იყო მიზეზი იმ უბედურებისა, რომელზედაც ეხლა მე ვამბობ. ამასიანავე მან დიდი გავლენა შეიძინა სპარსეთის ხელმწიფის წინაშე. სპარსთა ხელმწიფეს, ვიმეორებ, ამისგან ჰქონდა ჩაგონებული ის აზრი, რომ ლუარსაბის ქვეყანა არ იქნებოდა მის მეფობელობაში წესარად და მოსვენებულად, სინა თვითონ ლუარსაბი ცოცხალი იქნებოდა, რადგან ხალხს უყვარსო ეს თავისი მეფე. იაიმურაზი უფრო ფრთხილად იყო. ის არას გზით არ დაენდო ხელმწიფეს (შაჰ აბასს) რიცა დაიბარა, არ იახლა. (არც თვისი ცოლი გაუგზავნა. წესი არ არის ცოლს გაგეყარო და შენ გამოგიგზავნოო. ამას ჩემი დირსებაც ნებას არ მაძლევსო, რომ საკუთარი ცოლი დაგითმოო. მაგრამ რომ დაინახო შენი პატივისმცემელი ვარო, გიგზავნიო ჩემს დედას და ორს ჩემს შვილსო. აქენმა ისევ ცოლი მოსთხოვა და შემდეგ თვითონაც დაიბარა. აიიმურაზმა

ხალხების საზოგადო ენაა. ამ ქვეყანას, რომელსაც ჩვენ ვუწოდებთ გიორგიას და იქაურები—საქართველოს (cardueli), უწინ ჰფლობდა მხოლოდ ერთი მეფე. აზნაურებს, ვით საფრანგეთში, მოსწონთ ცხოვრება სოფლად. მათის აზრით, ქალაქებში უნდა იცხოვრონ მდაბალ ხალხის კაცებმა და ხელოსნებმა. სოფლად ბლომად მოჰყავთ აბრეშუმი. საქართველო სპარსთა და ოსმალთ იმპერიებ შორის არის. რომ საქართველოს ამ მდგომარეობაში თავი შეუნახავს, ესეც საკვირველია, და არა მცირე მიზეზი ამის არის ქართველების მამაცობა. რიცხვით საქართველოს ხალხი ძლიერ მცირეა და ამასთანავე დაყოფილია რამდენიმე მოთავეების შუა, რომელნიც, მის მაგიერ რომ ერთად ებრძოლონ მტერს, ხშირად ერთმანეთს ებრძვიან. ქართველებს არა აქვთ არავითარი არტილლერია, თოფებსაც ცოტად ჰხმარობენ. ამდენ ნაკლულევანებასთან, ვამბობ, მათ მაინც დაიცვეს თავიანთი სჯული. ამიტომ მთელი ეკლესია რამდენადმე დავალებულია მათგან (გვ. 29—38). დელლავალლემ თავის პირველის ცოლის სიკვდილის შემდეგ მეორე ცოლად შეირთო ქართველი ქალი თინათინ წიბა, სპარსეთში დედასთან ერთად ტყვედ წაყვანილი და თინათინ დედოფლის დიდად საყვარელი (თამარაშვილი. კათოლიკ. ისტ., გვ. 85).

არ შეუსმინა. ყაენმა ქეოევანი და მისი შვილის-შვილები შირაზს გაგზავნა, სადაც ჩემს დროს მას პატივით ეპურობოდნენ). სპარსეთის ხელმწიფემ კი განაგრძო მსვლელობა საქართველოსკენ, ე. ი. კახეთისკენ, რომელიც თეიმურაზის მბრძანებლობის ქვეშ იყო. მას მიუძღოდნენ მრავალი თავად-აზნაურები, რომელთაც უღალატეს თავისს მეფეს და დაიჭირეს სპარსეთის ხელმწიფის მხარე, რადგანაც ბევრს რასმე მოელოდნენ მისგან. ამათ უჩვენეს მას გზები საქართველოში შესასვლელად და გაუადვილეს ს

როდისდა იქნების ერთი მიგვიეკანო საქართველოში". მოურავი უპასუხებდა: „ცოტა დროებაც მოით

ნუგზარი გამოუტევა ნიჭიერ, მოურავი დიტოვა ყამადმდე შემდეგ ეანი უგრძნეულად მოვიდა განჯას. ეახლა მოურავი და ეუწეა ეეანისათვის შესლვად ქართლს უმჯობეს არს ზამთარს, ვინადგან ვერ წავლენ ხიზანნი მთათა შინა და ხელთიგდებ ყოველთა... გაიპარნენ ნუგზარ და იესე (არაგვისა და ქსნის) ერისთავნი, ამილახვარი ანდუეთარ, ფეშანგი ფალავანდიშვილი, აღათანგი ხერხეულიძე და მი ვიდნენ განჯას წინაშე ეეანისა''.

ბ. იოსელიანი (Жизнь, 32): ,,ერის საუბელურად ქართლში გამოჩნდნენ ახალი მოღალატეები, ვახუშტის სიტყვით, არაგვის ერისთავი ნუგზარ, ქსნისა იესე, ამილახვარი ანდუეთარ, ფერშანგი ფალავანდიშვილი, აღათანკელოზი ხერხეულიძე. ყველა ესენი თავად გიორგი სააკაძის მიერ წაქეზებული მივიდნენ განჯას შაჰ-აბაზთან თავიანთ რაზმებით და აღუთქვეს მის ნების ასრულება და მისდა სამსახური წინააღმდეგ ქართლის შეფისა''.

ასევე იყო. ბარიეის ქრონიკითაც (გვ. 38 და 48). ეანი საქართველოში შემოვიდა შუაგულ ზამთარს 1613 წელს და 1-ელ იანვარს 1614 წელს უკვე მძვინვარებდა კახეთში. იგი დაბრუნდა საქართველოდგან მხოლოდ აგვისტოს 1614 წელს. ამავე 1614 წელს დასდებს აგრეთვე ოსმალთა ქრონიკა (Addit. V, 481, შენიშნ.), ერთაწმინდის გულანი № 1058, Lettres ფ. გრანეიესი, დაწერილი მოქვში 1614 წელს და ბარიეში გამოტ. 1615-ს, ,,წიგნი ქორონიკონი'' (ქრონ. თ. ყორდანიასი, გვ. 440). მხოლოდ ვახუშტი ეანის მოსვლის წლად დასდებს 1615-ს და 1616-ს. თუმცა სხვა წყაროებიც არის, რომელნიც თეიმურაზისა და ლეარსების იმერეთში გაქცევას უჩვენებენ 1615 წელს (ქრონ. ყორდ., გვ. 441).

კახეთის აკლება. ერის აყრა და გადასახლება. სპარსთა ეამრავს ლაშქარს ვერ გაუმაგრდნენ მეფეები და იმერეთს გადაცვივდნენ. შაჰ აბაზმა ,,ივეარ ჭეო და მოაოხრა კახეთი, გამოიღო ციხე თორდისა, ეველანი საგანძურნი კახეთისანი, ეველნი, ხატნი და წიგნი შემუსრა, შეაგროვა თვალ-მარგალიტი და მისცა ცოდთა თვისთა სამკაულად. კახეთზედ არაოდეს ეოფილ არს ეგე ვითარი განსაცდელი... აღხოცნ ბერითა მახვილისათა ერწო, თიანეთი, ბერი არაგ-

ვისა ზემოთგან ვიდრე ავგუსტამდე. მარტეოფი, უჯარმა, საგარეჯო... არავინ განურა ხელთაგან მათთა თვინიერ მცირე კაცი მარტეოფისა... წავიდა ქართლს, ნიქოზს, იქით ჯარი გაუძახა, ოსეთი დაარბევინა“ (ვარიეის ქრონ., გვ. 38—39).

დელლავალლე (გვ. 47): როცა ყაენი შევიდა საქართველოში, ხახა ადგილის სიმაგრე, დაფიქრდა, თუ რა შეეძლოთ ქართველების, რომ ერთობით ეოფილიყვნენ, თავიანთ სახლებში დარჩომილიყვნენ და ჭქონოდათ რიგიანი მართებლობა, ის არამც თუ აღარ ეცადა ამ ქვეყნის ხელში ჩაგდებას —იცოდა ვერას გზით ვერ ჩაიგდებდა,—არამედ მოუთმენლად ისწრაფა იქიდგან გამოსვლა და უსაშიშო ადგილას დაბანაკება (ქვეყნის ხელში ჩაგდებას ხალხის წაყვანა ამჯობინა). ამიტომ მსწრაფელ მოაცილა მთელი ჯალი თავის სახლ-კარს და ძალით წაიყვანა თან. ადვილად წარმოსადგენია, რა არეულობა იქნებოდა მთელის ქვეყნის ხალხის გადასახლების დროს! ამათ შორის იყვნენ მამა-კაცები და დედაკაცები, თავად-აზნაურები და გლეხები, დიდები და პატარები, ეოველ წოდებისა, ეოველ წლოვანებისა და ეოველ მდგომარეობისა. ესენი თავიანთ ჯაბაგ-ხუბაკეთ რაოდენის წაღებაც შეეძლოთ, დაეყენეს ჯარის წინ და სიჩქარით წაიყვანეს სპარსეთისკენ... ქირმანი, ყარამანი, მაზანდარანი და სპარსეთის სხვა ადგილები სავსეა ქართველებით და ჩერქეზებით. უმეტეს ნაწილად იგინი არიან თვარსისტანსა და მაზანდარანში და უჭირავთ არათუ ქალაქები და მაზრები, არამედ მთელი ქვეყნებიც... თანდათან იგინი მაჭმადიანდებიან, მეტადრე თავად-აზნაურები, ჯარის კაცნი და გლეხნიც. ამისთვის, ყაენი აჯილდოებს მათ. ამგვარ კაცთაგან დღეს 30,000 მეტი მეომარი ქართველი ემსახურება ყაენს. ამათ ყაენი უწოდებს ეულს (მონას) და ჭმარობს მათ ამაე ეიზალებაშთა დასამდაბლებლად და ასაღგმაგად... ეველა ამათ გარდა სპარსეთი სავსეა მოსამსახურედ წამოყვანილი ტყვე ქართველებით. ერთი სახლიც არ მოიპოვება აქ, რომ ამისთანა ქართველებით, მამაკაცებით და დედაკაცებით სავსე არ იყვეს. იმისთანა დიდი კაცი არ არის, რომელსაც არ ჭყურდეს, რომ ეველა მისი ქალები ქართველები იყვნენ, იმიტომ რომ ესენი მშვენიერები არიან, თვით ყაენს გავსებული აქვს თავისი სასახლე მათის

კაცებითა და ქალებით და სხვებს თითქმის არ იმსახურებს *).

„რა მგზომარეობა მოჰყვა ამ საზარელ გადასახლებას, რა წუვეტა-ულეტა, რამდენი სიკვდილი ნამდვილ გაჭირებისაგან, რა გლეჯა, რა გახრწნა, რა ძალდატანება, რამდენი ჩჩვილი თავიანთ მამებს დაეხჩვეს ან წყალში ჩააგდეს სასოწარკვეთილებისაგან! რამდენი სხვა მოჰკლეს სპარსელ ჯარის კაცებმა, რამდენი ძალად მოგლეჯეს დედის ძუძუს და დააგდეს შარაზე მხეცის საჭმელად ან მხედრობის ცხენებისა და აქლემების სასრესად! მხედრებს არა ერთხელ უვლიათ ლეშებზედ. რამდენჯერ მამა შეიღს, ქმარი ცოლს, ძმა დას მოაშორეს და წაიყვანეს სხვა და სხვა შორ ქვეყნებში ისე, რომ დაშორებულებს იმედიც არ შერჩენიათ როდისმე ერთმანეთის შეხვედრისა! ამ შემოხვევაში რამდენი ქალი და კაცი იყიდებოდა ყველგან ბირუტყვზედ უფრო იაფად! რამდენი ამისთანაები სხვა მოხდა, ღირსი შებრალებისა, მაგრამ ყველას ვინ მოსთვლის».

გრიგორ ორსინის ჩვენებით, ყარნმა ტყვედ წაიყვანა 60,000 სახლობა ქართველი, გორგიჯანიძის ჩვენებით 80,000 სული.

ისკანდერ მუნჯი კახეთშივე დახოცილთა რიცხვს აღთვლის 60,000—70,000 კაცად, წაყვანილთა რიცხვს 100,000, უკვალოდ დაკარგულთა 30,000 (Hist de la Géorg., 486).

არაქელი (გვ. 38): ეიზილბაში დაჭყვეს კახეთში 50 დღე. ამ ხნის განმავლობაში კახეთში რა ჩაიდინეს და რა არა, ბირს არ ძალუძს თქმა და ენას მოითხრობა, თუ რამდენი დაჭკაფეს, რამდენი მახვილით დაჭოდეს ანუ ოუ მოჰკლეს და თავი მოჭვეთეს, და რამდენი უბრალონი ტყვეთ წასხეს და არცხვინეს, ქონება და სარჩო წარიტაცეს, შენობანი დასწეს და დაქციეს, და ეკლესიები დასწვეს და დაქციეს, წმ. ტრაპეზი და ნიშანი წმ. ჯვარისა დასთრგუნეს, ტყვეთა ინახვიდენ ურდოში თავის საჭიროებისათვის, და ამნაირად

*) ამდენ ქართველობას არ შეეძლო თვით რასიული ზედმოქმედება. არ ექონია სპარსთ ერზე და არა მარტო მის უმაღლეს წოდებაზე, როგორც იუწყება განსვენებული პატკანოვი სიტყვებით: „Они (грузины) имѣли значительное вліяніе на расовое видоизмѣненіе персіанъ высшихъ сословій“ (Дневникъ осады Испагана“, გვ. VIII).

შეაკიწროვეს მთელი მხარე სიცივით, შიშვლობით, შიმშილით, წყურვილით და სხვა მრ. გვარად». კახეთში „არ დარჩა სიმაგრე, რომ არ აიღეს და ანუ აღგილი რომ არ აოხრეს. ერთობ ოთხასწორ აოხრეს და გახრწნეს და არა-რაიმედ გარდაქტიეს ოთოლით აღვსილი ვაზიანი და მრავალი ხალხით აღვსილი კახეთი და გრემი» (გვ. 40).

„შემდგომად ამისთანა აოხრებისა შაჰი აიყარა კახეთიდამ და ქართლის სამზღვარზედ დაიბანაკა. (და გამოაცხადა) ქვეყანასა ქართლისასა ჩემად ვრაცხ და არ წავალ ჩემდა და ლუარსაბის გამო, რადგან იგი არის შვილი ჩემი და ვცნობ მას ძმად და მეგობრად. და როდესაც იგი მოვა, მას მივანდობ ქართლს და მე წავალ სპარსეთში. თუ ინებებს ლუარსაბ და მოვა, ესრეთ ვეთო და უკეთუ არ მოვა, აჰა მოურავი რომ არის ქართველი და ქართველთაგანი, რომელიც აწ ჩვენთან არს, მას მივსცემ ქართლსა და მე წავალ ქვეყანასა ჩემსა“. შაჰმა უბრძანა მოურავს გაეგზავნა თავის მსახურთაგანნი თავ-თავის სოფლებში და ექადაგნათ უველასთვის ესეცა და უველანი დაარწმუნონ. ეგრეგე ამაო და განხეთქილების იმედით მოატყუა მოურავი და უთხრა — „ლუარსაბი მოვა თუ არა, ქართლზედ უფლებას შენ მოგცემო“ *). მოურავის მსახურებმა ეს ამბავი მოჰფინეს ქართლში. ხალხმა დაიჯერა, ხელს არ გვახლებსო. ჩამოიხიზნა. მაშინ სპარსნი ეტუოდნენ: „მოდით და დაეწერენით შაჰსევნად, რომ თქვენც ტუჰეობაში არ ჩაცვიდეთო, როგორც კახელები. ლუარსაბს არ ურჩევდნენ მოსვლას. მაგრამ უანის მზაკვრობამ ბოლოს იმოქმედა. ლუარსაბმა თქვა: „შაი მოსულა ჩვენს ქვეყანაში და მთხოვს

*) კახეთიდამ რომ ქართლს შემოვიდა აბასი, იწვია იგი მოურავმა თავის საგვარეულო ნოსტეში. მოალერსე ყაენს სთხოვა სახსოვრად შენის აქ ყოფნისა ნება დამრთე, მარმარილოს სვეტი ავმართოო.“ ნება მისცა. მოურავმა უბრძანა თავისიანებს ეთხრა ლეში. ავმართათ. გოლიადმ დაბრუნებულმა ყაენმა კვლავ ინახულა ნოსტე და ახალი ძეგლი და უხვად დააჯილდოვა ბატონი საკაძე. შემდეგში, როდესაც მოურავმა უღალატა ყაენს, იგი თვითონვე დაამსხვრია და მის ადგილას აშენა საყდარი, რომელიც დღესაც არსებობს (Жизнь В. Моуравовъ, 12).

მშვიდობის შოხდენას. უკეთუ არ წავალ, ქვეყანას აოხრებს და გახრწნის, ეკლესიებს დაქცევს; ესე ეოველი იქმნების ჩემის მიზეზით. არს მცირე რამ დროს ცხოვრება ჩემი სვინიდისით ვიდრე რომ იმ დენის ერის თანამდები შეკიქმნა. უმჯობეს არს ჩემი წასვლა შაჰსთან, რომ ეოველი ქვეყანა დაგინსნა ჩემის მიზეზით აოხრებისაგან". მოვიდა. ეაენს გაუხარდა. შაჰსევნად ჩაწერილები ისპაანს გადასახლა, თვითონაც დაბრუნდა და თან ლუარსაბიც წაიეეანა.

პარიეის ქრონიკა (გვ. 42): ქართლიდამ თბილის ქალაქს ჩამოვიდა (შაჰაბაზი ლუარსაბითურთ). კახეთში რაც კაცი აეეარა, ზოგი ფერიას გაგზავნეს და ზოგი მაზანდარანს, ზოგი შირაზს დასასახლა, ზოგი სხვაგან დაეანტა ეს კახეთი აოხრებული ალექსანდრეს შვილიშვილს იესეს მისცეს და დავით ასლანიშვილი ვექილად დაუეენეს და ქართლი და იორსა და ჩერქეზს აქეთ დაეთხანის შვილს ბაგრატს მისცა და თვესა აგვისტოსა წაბძანდა ეაენი, წაიტანა მეფე ლუარსაბ კარგის ბატიეითა და მოურავიც წაიტანა ტეეებითა. ეაენისა ეაი ემა იეო, მოახსენა: თუ ბატონის ბაგრატის ქართლში გაბატონება გინდათო, მეფეს ლუარსაბს ამდენს ბატიეს ნუ სდებთო, თორემ-და ამისი იმედე�d ექნების და ადარავინ ბატონს ბაგრატს არ მიუდგებისო. და ამ ბეზლობით ბატონი ლუარსაბ ასტარაბათს გაგზავნეს. ცოტა ხანი რომ გამოვიდა, ეაენმა სმა დაუწეო და გამხიარულდა და მოურავს უბრძანა თუ, ნუ მოგვიწეენო, ამდენს წეალობას გიზამო, დიად ბევრსაო, და აქ ამდენს თეთრს მოგიტანინებო, რომ კარამდი ვერ მიიტანნოო. მოატანინა თეთრის გუდები, ტახტს წინ დააწეობინა და უბრძანა გიორგი მოურავს: აიღებ რასაც აიღებდეო და ან ძალა გქონდეს, ეს თეთრის გუდები აიღეო, და მივიდა ტახტის წინა. დაიჩოქა და გულში თქვა: თუ ცოტა ავიღო, არამც თქვენ, თუ ძალა არა აქვსო, და თუ ბევრი ავიღო, ეგეების ასე თქვენო, სარბი არაისო. გულში არჩევდა და თქვა: ისევ სიხარბე მიძახანო, ისი სჯობსო, რასაცა მოვერევი, ავიღებო. თვითო გუდა მხარზე გარდაკიგდე, ერთი თავზე დავიდე, თვითო იღლიას შეკიგდეო, ერთი კბილში მივბეეტო, ორი ხელში დავიჭირეო, და ავდექ, კარამდი მოვიტანე, და ეაენმა ბძანა, ნუ მოჰკლავთ ჯხუმსაო

ჯაშუშსაო, შაგის კაცებს მიეცითო. კართან რომ მივიდა, თავისი კაცები დახვდენ და იმათ მისცა და ოთხასი თუმანი გაუმოვიდა. და მოურავი ისევ უენმა გვერდს დაისვა".

გავუვეთ მოურავის კვალს ისე, როგორც აგვიწერს მისიგე შვილისშვილი იოსებ თბილელი: «შვიდი ტხუნი დაჭვარეს, ჩვენთვის სასხდომად კმარისა. უნაკრიანად მომისხეს" (ტაუეი 118). გაკირებით მივიდა ნუკზარ ერისთვისას. ორნივე ცოლშვილით და მცირე ამალით გაიბარნენ, აღჯაუალს ცოლშვილი დატოვეს და მივიდნენ სპარსეთს (ტ. 160). „ესე მეც ვიცი, იქ წასულა ვერა ვქმენ კაის მცნებითა" (ტ. 160). „თურმე შაჰაბაზ ხელმწიფე იყო მისულისა მდომელი... დამიხუდა კეთილად... ხანი რამ დავეკვ, მიბოძის (ტ. 161)... ეანდაარს წაბძანდა... თან წავეეკ (ტ. 162)... ბაღდადს წაბძანდა, ვიახელი (ტ. 162) დაბრუნდა, ტახტზედ მიბძანდა. რა ხანმა გავლო მცირენი, მერმე ბრძანება გამოხდა ქართლს წარსულის დასაპირენი. წამობრძანდა და წამოვჰყევ, ჯარნი შეექნეს ხშირანი (ტ. 164). უწინ კახეთსა მოიბრძანდა, იცით, რომ იქნა რაები *), მეორედ ქართლსა მოვიდა... ორნივე (მეფენი) გარდაბძანდით იმერეთს (ტ. 165)... ლეარსაბ (მეეკ) მობძანდა (იმერეთით ეანის მოტეუეებით)... ერანელთ შეიეურეს (ტ. 166—168)... თან წაიყვანა ხელმწიფემ (ეანმა)... შეც ისევ თან წამიყვანა (168,169). დღეს ერთს ლხინად ჯდა ხელმწიფე.. მიბრძანა გამხიარულდი... თეთრს მოგცემ ამდენს, კარამდინ ვერ შესძლო მიტან-წაღებად; სხვის წაღობითაც დაგმართო (ტ. 170). მოატანინა. დაწყვეს ტახტის წინ თეთრის (ფულის) გუდები. მიბძანა: „აღეგ, აიღე, ნუ ხარ მცონარად, უდები". ტახტის წინ მივედ. თეთრს ჭქონდა სულ ახალ-ახალი ბუდები. წინ დამაჩოქეს, არ ითქმის აწ ტეუილი და მრუდები (ტ. 171). გულს ვეთხარ, ცოტას აგიღებ, დამზრახუენ:—არ ექეს ძალები! ბევრი აგიღო, არამც სთქვან: — ხარბად შემსეუალა თეალები!

*) „ეარჩილიანში" მოურავი და მისი მეგობარი ზურაბი ამას ახსნიან სიტყვებით: „ეახეთი ხოლ ამოვწყვიტეთ და ქართლიცა იქ (სპარსეთს) ჩავგვაროთ?" იხ. ზემო.

ვოქვი, თუ მიზრახონ სიხარბე, გული მაქვს კლდეებრ სალები. ბევრის ალებას ვეცადე, მით გავიმაგრე ძალები (ტ. 172). თვითო მხარზედ გარდვიგდე, ერთი თავზედ ვქმენ დებული, თითო ღლიასა შევიდე, ორი ვქენ ხელკიდებული, ერთი კბილშია მივიეც, მით ვიქმენ ახიდებული; აგდეგ, კარამდის წავიდე, არვისგან არ რიდებული (ტ. 173). ჭბრძანა (შაჰ აბაზმა): „ნუ მოჰკლავთ ჯაშუშსა, მისს კაცსა მიუბარეთა“. მე ჩემი უმანი დამიხუდეს კართან რომ მივედ გარეთა, ოთხასის თუმნის წამღებთა ვერ ვიხედავ დამაზარეთა. გუერდსა დამისვა ხელმწიფემ, ბრძანა თუ გაიხარეთა“ (ტ. 174).

იუდამ თავის ოუდობით ვერ შეიშვნია 18 ვერცხლი, რომელიც აედო ჯაშუშობით თავის უფალის წინააღმდეგ, ჩვენი გიორგი კი, თუ დავუჯერებთ შისს შვილისშვილს ოოსებს, კიდეც იწონებს თავს ჯანისაგან ალებულ რვა გულ ოქროთი ჯილდოდ!

ლუარსაბის ბოლო. პარიეის ქრონიკა (გვ. 43): ერთს წელიწადს უკან (გულებით თეთრი რომ აჩუქა ჯანმა მოურავს და გვერდს დაისვა) თეიმურაზი კახეთში ჩაიყვანეს (კახელებმა) და ჯანის მიერ დადგინებული მოხელე გააგდეს. და ამაზედ მოურავმან კიდევ დრო დაიცა, ჯანს მოახსენა: „რადგან კახთ ბატონი თეიმურაზ ჩამოიყვანესო, ქართველნიც (ქართლელნი) ეცდებიანო რუსეთით ნავები შემოიტანონო და ბატონი ლუარსაბ ზღვით გაამარონო». ჯანმა კასპის ზღვის პირის ციხიდამ ლუარსაბი გაისტუმრა ხაშმიანს ცხელს გულაბ-ჯალის ციხეში. ზედაც ქართლიდამ ჩაფარმა მოიტანა ამბავი იმერთ ზემო-ქართლი დაარბიესო. ყაენი მოურავს დაეკითხა. იმან ასრე მოახსენა: „სანამდი ლუარსაბ მეფე ცოცხალი არისო, საქართველო არ დაწყნარდებისო“. „კაცი გაგზავნეს მალვით და ლუარსაბ შვილდის ბაწრით დაარჩვეს“.

დელლავალლე (გვ. 45): ქართველი მოურავი, გამწერალი ლუარსაბზე, მტრად გაუხდა ლუარსაბსა და საქართველოს. ჯანს ამისგან ჰქონდა ჩაგონებული ის აზრი, რომ ლუარსაბის ქვეყანა არ იქნებოდა მის (ჯანის) მფლობელობაში წყნარად და მოსვენებულად. სინამ თვითონ ლუარსაბი ცოცხალი იქნებოდა, რადგანაც ხალხს უყვარსო ეს თავისი მეფეო და ეოველთვის იმედი ექნებაო, სინამ ის

ცოცხალი იქნებაო, რომ ერთ დროს ხელახლავ თავის მეფეთ იეოლიოსო. ხალხის გული და სული მისკენ არისო. ამით იეო შეშინებული, თუ იმ შეთქმულობით, რომელიც ვითომ იმ დროს სხვა ქართველებს ჰქონდათ იმის (ყაენის) მოსაკლავად, ხელმწიფემ გადასწყვიტა მოესპო მათთვის ეს მიზეზი: მშვიდობის ბაწრით წაახრობინა საწყალობელი ლუარსაბი თვით იმ ციხეში, რომელშიაც ის ტუვეთ იეო".

არაქელი (გვ. 58). ყაენი იდგა ავიქურანს. მის ბრძანებით მისმა დიდებულმა ლუარსაბს თავი მოსჭრა და ყაენს მოართვა. ყაენმა გულის ჯავრი მასზე იყარა: აგორა, ჰგმო და მერე ეურიო ასწია, გადაგდო და თავდაღმა დაგორა.

ყაენის ახალი განკარგულება. 1619 წელს გარდაიცვალა ქართლის მეფე ბაგრატი. ყაენმა უთხრა საააკაძეს: გული მართლა მე დამამეარე. წადი, კახნი ამოსწყვიტე და ქართველნი (ქართლელნი) ამიყარე, კახთა ცოცხალს ნუ გაუშვებ და ქართველნი აქ შოყარე... ბატარა სვიმონს (ბაგრატის ძეს) გაგატან ქართლსა ვითომ დაიბერობდეს... დასკვნეს და გამოგზავნეს („არჩილიანი", გვ. 96).

პარიეის ქრონიკა (გვ. 48): ეორჩიხანმა, მოურავმა და ზურაბმა დიდის ჯარით სვიმონ-ხანი მოიყვანეს ტფილისს, ქორწილი უყვეს. რა ქორწილება გარდახადეს, ბრძანება იეო ყაენისა, რომე კახი კაცი გაეწყვიტა და კახეთში ეიზილბაშნი დაესახლებინა. ფეიქარხანმა კახეთიდამ კახთა დაშქარი მოიყვანა მუხრანს, იქით აქეთ ჯარით გაკრეს: კაატარიან თითო-თითო. კახნი, აქედამ გატარებული ასე მოკლიან, ერთი მეორის სიკვდილს ვერ შეიტეობდა. ალაზანის მინდორში ეათლაში ეყვეს. მერმე თარეში გაესია კახეთს, თითონ ნორიას დადგა. ეს იწყინეს ქართველთ: ქრისტიანთ უბრალოდ დახოცვა".

რუსტომ მეფის გეჯარი 1647 წელ.: „რა ქორწილობა გარდახადეს, ბძანება იეო ყაენისა, რომე კახი კაცი გაეწყვიტათ და კახეთში ეიზილბაში დაესახლათ... ალაზანის მინდორში ეათლაში ეყვეს ლალატით, ერთობილნი კახნი დახოცეს".

მოურავი ულალატებს შაჰ-აბაზს (1623 წელს). პარიეის ქრ. გვ. 48). მოურავმა უთხრა ქართველებს: ყაენს ამათთვის (ეორჩი-

ხანისა და სხ.) შათირი (ჩაფარი) გამოეგზავნა, ის შათირი მე დავიწერო, ეს შემოუთვლია: კახთათვის კარგა გიქნია, ახლა ქარალდის კაცსაც ისე უფავია. მოურავის ბირობით ქართველნი შეიყარნენ, დაესხნენ მარტეოფში, ნორიას ციხილბაშია თავსა, აარჩინა ხანი სარდარი და უსუფხან შარვანის ხანი და სხ. ხანები და სულთნებიც მრავალი დახოცეს... მოიყვანეს ბატონი თეიმურაზ მცხეთას, შეჭეფიცეს და გააბატონეს ქართლსა და კახეთსა“.

იოსებ ტბილელი (ტ. 184): ლოჭინის ბოლოს ქორითა და ვიწეე ნადირობანი. ერთი შათირი მორბოდა. აქ მოდი? უკავ ხმობანი. არ მომეწურა, ესე სთქვა: „არა მაქვს თქვენი ცნობანი“. ძალად შეგიშეარ... დაგჩრიკეთ. თავ-დაჭედილი წიგნი უბოვე. ეწერა: ქართლი აქეარეთ, კეტოგან დასუბითა; ერთ ბირად გ'მომიგზავნე, მკლავებს საბელი უბითა. მოურაეს თავი მოჰკუეთე, ველარა ქესარა შუბითა (ტ. 185). შათარი მოვჭალ. ის წიგნი დაგხიე. დავბრუნდი გაჯავრებული. ნახეთ, რასა ვიქ წლეულად! (ტ. 186).

დელლავალლე (გვ. 55):... „გზა გაუსსნა მას [თეიმურაზს] მრავალ მაჭმადიანების გაწყვეტით თვით იმ ქართველმა დიდმა მოურავმა, რომელიც, როგორც ზეიმად ვამბობდი, იყო მიზეზი ამდენის უბედურობისა. ეს მოურავი განაგებდა ლეარსაბის სამეფოს ახალკაზდა მეაბრის (სვიმონ-ხანის) შემწეობით, რომელიც იყო სპარსეთის მორჩილი. ბოლოს მოურავს დაეკარგა სპარსეთის ხელმწიფის ნდობა, შეიძლება იმიტომ რომ იგი დიდ უფლებას იჩენდა. ამბობენ, რომ ამ მიზეზით სპარსეთის ხელმწიფე უმზადებდა მას სიკვდილს. მან ინანა თვისი შეცთომილებანი და ლეარსაბის წაებეს: ამბობენ, მოურავმა უარ ჰყო მაშინ ცუდად მიღებული სჯული (შიობა), ჭეიარა ისევ ქრისტეს სარწმუნოებაზე, მოჰკლეს ვერაგობით რამოდენიმე უმთავრესი სპარსთა სარდლები, რომელნიც უკანასკნელ დროს გამოგზავნილნი იყვნენ იმ ქვეყანაში, გააგდეს ეგრეთვე ახალგაზდა მაჭმადიანი (ოუ არ მოჰკლეს კიდევაც). და ეცადა, ველა მხარეების პატრონად შექნილიყო თეიმურაზი“

ისკანდერ მუნჯი (Hist. de la Géorgie, Addition V, გვ. 489): „ბაგრატ მოკვდა (1619 წ.)... მის ადგილს, ყაენმა დანიშნა

მისი შვილი სიმონი, ჯერ მცირე წლოვანი, ხოლო ხელმძღვანელად (tuteur) დაუდგინა მოურავ-ბეგი... 1623 წელს მოურავ-ბეგს შეუსრულდა 10 წლამდე, რაც ისლამი ირწმუნა და რაც თავის სახლობითა და შვილებით ემსახურებოდა ყაენს, მეტად ბატივცემული და მოსარგებლე დიდის კეთილით ყაენის მხრივ (très considéré et jouissant de grands biens).

როსტომ შეფის გუჯარი (1647 წლ.) განაგრძობს: კახნი რომ აღაიანს ღალატით დახოცეს, „ეს იწეინეს ქართველთა (ქართლელთ) ქრისტიანთ უბრალოდ დახოცა. შეეუარნენ ქართველნი, დაესხნენ მარტეოფში ეიზიღბაშთა თავსა, ეარჩიღახან სარდალი და უსუფან შირვანის ხანი და სხვა ხანები და სულთნებიც შრავალი დახოცეს, დიესნეს საშოვრითა, ოქროთი, ვეცხლითა, თვალითა, მარგალიტითა, მრავალის უცხოს ნაქსოვით, ტანს-აქლემითა და ჯორითა. ამაგად ჩამოაეეანეს კახი ბატონი ოეიმურაზ და გაბატონეს მცხეთას ზედ ქართლსა და კახეთსა“?

მარაბდის ომი (1624 წლ.) და ქეთევანის წამება. ქართველთ დეკანს გადურჩა კახეთის მმართველი ფეიქარხანი. მისკენ გაიგონა ეაენმა სპარსთა ამოხოცის ამბავი, განძკ ნდა, ქეთევანი აწამებინა *)

*) არაქელი სწერს [გვ. 60]: ერთს ღამეს ყაენმა აბაზმა ჰკითხა ბის წინაშე მყოფ ქართველებს: „რატომ თქვენს დედებსაც არ ამაჰმადიანებთ“? უპასუხა ერთმა მათგანმა: „როდესაც ვეუბნებით დედათა ჩვენთა მიიღონ მაჰმადის შჯული, ეკინი გვეუბნებიან—დედა თეიმურაზისა ქრისტიანეა და ჩვენ აბა როგორ გავთათრდეთო“. ყაენმა ერთს დიდებულს დაავალა ან გაამაჰმადიანოს და ან წარწყმიდოს. მივიდა შირაზს, საცა პატიმრად იყო ქეთევანი. გამოიხმო და მოახსენა დაბარებული. ქეთევანმა უარჰყო გათათრება. თავისთან მყოფ ქართველებს და მათ შორის ორს მღვდელს უთხრა: ასო ასოდაც რომ ამკუწონ, ქრისტეს ვერ ვუღალატებო და თქვენ თქვენს თავს უშველეთო. ქართველებმა ხმა მაღლა ტირილი მორთეს. ჯალათმა დაუწყო რკინის ჩანგლით დასერვა ტანისა. ქალი გმირულად ითმენდა. მერე მოიტანეს გახურებული მიტრა სპილენძისა და თავზე ჩამოაცვეს. კლდესავით მაგრა იდგა თავის რწმენაზე. გაახურეს მიწის სალხრელი რკინის ბარი და დაადეს ძუძუებ შუა და გულზედ. ქეთევანმა სუ-

და დიდი ლაშქარი ისახან ყორჩიხანის მოთავეობით გამოგზავნა საქართველოში. ასტუდა ბრძოლა მარადის არე-მარეს. გმირულად იბრძოლნენ ცხრა ძმანი მაჩაბელნი, ხერხეულიძენი და სხვანი მრავალნი, ჯერ კიდევ გაემარჯვათ ქართველებს, რომელთაგ მტერს მოუკლეს 18,000 შეომარი, მაგრამ ბოლოს მაინც დამარცხდნენ, ბრძოლის ველზე დასტოვეს 10,000 თვისი მოძმე და გამოიქცნენ. მტერმა კვლავ თითქმის მთელი ამერეთი დაიკირა. სპარსთა ჯარში იყო აგრეთვე ხოსროშირზა (შემდეგ როსტომ მეფე). გამარჯვება ეანის ახარა ხოსრო-შირზამ, რომელიც ამისგამო ეანმა დანიშნა ეულარ-ადასად ზემო ხსენებულ „ქართველ ეულთა“ ლაშქრისა.

ურემი რომ გადაბრუნდება, გზა მასუკან გამოჩნდება. ჩვენმა „ჭანნიბალებმა“ „ურემი“ თვითონვე გადაბრუნეს. თვისის შეუთანხმობლობით, თვისის წინდაუხედაობით მძვინვარე ეანს კახეთი სისხლით დაცლევინეს, ქართლიც მრავალსაირად დააკოდინეს და მაინც ვერ შეიგნეს, რომ საჭირო იყო ნამუსიანი ბრძოლა, რომ სიცოცხლესა ნაძრახსა სჯობდა სიკვდილი სახელოვანი, რომ კარწრობასა და ჯაშუშობას ერჩიენთ ძმური შეთანხმებული მოქმედება. ქართველთა მოთავე „ლიმურებმა“ სამშობლო რომ ჩააგდეს მტრის კლანჭებში, მორთეს კალობა გაერთიანების შესახებ. ქართლი და კახეთი (თუღა იყო აგეთი „კახეთი“!) შეაერთეს თეიმურაზის გამეფებით, მაგრამ მალე ისევ წაიჩხუბნენ.

სააკაძეს „მოურავშაობა“ მოუნდა. მალე ჩვენი „ჭანნიბალი“ გადაეკიდა მაძინდელ თავ კაცებს, თეიმურაზს, ზურაბს, ქველ წერეთელს (გადაბუგა), და სხ. იგი ცდილობდა არამც თუ მარტო უზენესი უფლება ჩაეგდო ხელში, არამედ მოწადინებული იყო მოეკრეფინებინა ფული თავის სახელით და ზედწარწერით: „მოურავ შაჰ, მსახური შაისა“. „Cependant Maghraw chan se declarait prince independant, et faisait battre monnaie en son nom

---

ლი განუტევა. იქვე აწამეს ერთი მისი მღვდელთაგანი და სხვა მისი მოსამსახურე ქართველები (მღვდელი, მსახურნი და მხევალნი) განიბნენ.

avec cet exergue: ,,Maghraw-chah, serviteur du chah" *) (ბროსეს მიერ შენიშნული გამოწერილი ისტორიიდან ჭამშერისა. Hist. de la Géorgie, გვ. 62). რომ ამით ვერც ყაენის გული მოიგო და ვერც ქართლის დაცლაერებულ ტახტზე დაჯდა ხელმწიფედ, იმერეთიდან და ქართველობისაგან გამოვარდნილ სოფარ-ფაშის სამეფლობელო სამცხიდან ლაშქარი მოიყვანა ბაზალეთის და შეება თეიმურაზს, მაგრამ კვლავ ამაოდ დაღვარა ღვიძლ ძმათა სისხლი. დამარცხებულს იმერიაც ზურგი შეაქცია, „ჭანნიბალი" იმათაც შეიძულეს. ტუსტუსიო გასწია სტამბოლისკენ... თურქთა

,,ხელმწიფეს მუხლსა ვაკოცე,
სიტყვა მიბრძანა თქმისანი.
ვკადრე: ,,თქუენს ხმალსა მოვენდევ,
ვერა ვქენ სხვისა ყმობანი" (იოსებ ტფ., 419).
„მიბრძანის: „ნუ შეგწყინდების,
აქ არვინ არ გყავს მტერია".
ვკადრე: „რომ გიჯურეტთ, ის გუალხენს,
ვართ თქუენი ფერხთა მტერია" (იქვე 421).

„არჩილიანი" (გვ. 116): ,,მოურავი ვეღარ დადგა" (ბაზალეთის ომის შემდეგ), აწდა ხონთქარს მიაშურა; ვერ კარგა ქნა ორგულობა, ვერ ომი და ვერ ბაურა. ხონთქარმა სცა მწვე ბატივი და წყალობა არ უშურა".

აქ ხელახლა გამაჭმადიანდა: ახლა სუნობა იტვირთა და სახელიც მუჰამედ-ბეგად შეიცვალა. ხონთქარმა დიდად დააჯილდოვა და საომრად წარგზავნა. მოჰკლეს იგი და მასთან ერთად 40 ქართველი კონიაში იულისის დამდეგს 1629 წელს.

აკადემიკოს ბროსეს სიტყვები (საქ. ისტორ., 2, გვ. 30): „ამ გვარად მოკვდა გიორგი საკაძე ორჯელ დალატის მტვირთველი, სჯულის უარისმეოფელი და სამშობლოს დამღუპველი".

*) თარგმანი: „ამასთანავე, მაღრავ-ხანმა გამოაცხადა თავისი თავი დამოუკიდებელ მთავრად და მოინდომა ფულის მოჭრა თავის სახელით და ზედ-წარწერით: „მაღრავ-შაჰ მსახური შაისა".

სიმონ ღოლობერიძე: ,,გ. სააკაძეს ცხოვრებას ბ. ან. ფურცელაძემ უძღვნა მთელი მონოგრაფია, რომელიც, სამწუხაროდ, უფრო ისტორიულ რომანსს ჰგავს... ავტორი გაუტაცია ამ ჩვენის ადგილობრივ ბოდვაწეობას*) და ერთობ იდეალურ მოქმედად, გმირად გვიხატავს დიდს მოურავს. ბ. ან. ფურცელაძის წარმოდგენით, გ. სააკაძე საქართველოს შეერთების იდეით იყო გამსჭვალული, მაშინ, როდესაც მის მოქმედებიდამ ეს არა სჩანს და ეველა მაშინდელნი მწერალნი ერთხმად ადიარებენ, რომ თუმცა სააკაძე ნიჭით და მხნეობით შესანიშნავი კაცი იყო მაგრამ მუხანათი, გამცემი, მოღალატე, რენეგატი იყოფ. მის სახელს ფიზდით იხსენიებს ისტორია''... (საქართვ. ისტორია ბროსესი, თარგმ. სიმონ ღოდობერიძისა და გამოც. ნიკოლოზ ღოდობერიძისა, გვ. 30, შენიშ. 11).

ჩვენ საქმეს ცოტა სხვანაირად განვეკვრეტო და სააკაძის ბრალის შემამსუბუქებელს გარემოებასაც ვეძებთ რადგანთმე თვით ქართულს საკითხ ხასიათში, რომელსაც არჩილ მეფე გამოსთქვამს სიტყვებით:

„ასე სჭირს საქართველოსას
დიდებულთ გინა მცირეთა:
აზვავდებიან, იტყვიან,
უჩემოთ ვინ იმლერეთა?“ („არჩილიანი“, გვ. 112).

დავით ალმაშენებელის ცხოვრებაში თანამედროვე ამბობს (ქართლ. ცხ., 260):

*) ალკივიადე, ძე კლინიასა, ათინელი სარდალი, დაიბადა 450 წ. ქრ. წ., 415 წელს დაარწმუნა ათინელნი, გაეილაშქროთო და დავიპყრათ სიცილია. დასთანხმდნენ. სარდლად თვითონვე დანიშნეს. მაგრამ ისე „ისარდლა“, რომ მას ჩამოართვეს დედულ მამული და ყოველი ღირსება. გაქცევით თავი იხსნა, სპარტელები ათინას მოუსია. ტისაფერნ სპარსელს დაუმეგობრდა, შემდეგ ათინელებმა ისევ მიიწვიეს. რამდენიმეჯერ გიმარჯვა სპარტელებზე. მაგრამ მოქალაქეთ კიდევ მოიძულეს. იგი გაიქცა თრაკიას, მერე ბითინიას, შემდეგ ფრიგიას, საცა სპარსთა სატრაპმა მოჰკლა 404 წელს ქრ. წ. მ. ჯ.

,,ნათესავი ქართველთა ორგულ ბუნება არს ჰირველითგანვე თვისთა უფალთა, რამეთუ რაჟამს განდიდნენ, განსუქნენ და დიდება ჰპოონ და განსუენეა, იწყებენ განზრახვად ბოროტისა, ვითარცა ძოგვითხრობს ძველი მატიანე ქართლისა და საქმენი აწ ხილულნი''

მე-VI საუკუნეში მოაკლდა მეფობა შვილთა გორგასლისათა ქართ. აზნაურთა მანქანებით, მაგრამ ერთობის შეგნებამ მალე ისევ აღადგინა მეფობა და მით ,,დაესრულა მეფობა ქართლისა აზნაურთა ბოროტთა საქმეთა მათთაგან'' (ქარ. ცხ , 135).

ბაგრატ მე-III-მე რომ საქართველოს გაერთიანებას შეუდგა, დაუფიქრებლივ ,,იწყეს მედგრობით ზაკულება, ვითარცა არს ჩვეულება, ქართლისა აზნაურთა'' [ქართ. ცხოვ., 207).

მის შვილს გიორგის და საქართველოს გაერთიანების საქმეს უღალატეს ,,დადრეობით'' კახელ აზნაურებმა.

ამის შვილს მეფე ბაგრატ IV, ჯერ ისევ 9 წლისას, უღალატა აზნაურობის ერთმა ნაწილმა და თუ არა გაგებული კაცები აზნაურობიდამვე საქართველო მტერს ჩაუვარდებოდა ხელში.

გიორგი ბრწყინვალე საქართველოს გასაერთიანებლად და გასაძლიერებლად იძულებული იყო ,,ციცის წვეულება'' გაემართა იმათ-თვის, რომელნიც იყენენ მიზეზნი ქვეყნის დაქსაქსვისა, ხიძაბუნისა, რომელნიც განზე გამდგარიყვნენ და გაიძახოდნენ: ,,უჩემოთ ვინ იმღერეთა''?

ამისთანავე ,,მღერამ'' ზოგიერთის მხრივ ერეკლე მეფეს წაგებინა კრწანისი—ტფილისის ბრძოლა საჯურის ჟაენთან 1795 წელს.

თვით დღევანდელს ჩვენს ცხოვრებაშიაც განა ძველივე გულზვიადობა', იგივე ,,უჩემოთ ვინ იმღერეთობა'' არ არის? ერთი კი გაიწიოს ჩვენმა კაცმა და ცხრა-ულელა ხარითაც ველარ გამოაბრუნებ სწორე გზაზე.

თვით გიორგი ააკაძის დროსაც მარტო ეს არ მისდევდა ,,უჩემოო ვინ იმღერეთობის'' მცნებას, არამედ უთვალავნი, თვით მთელი ქვეყნები ქაზიეი, კახეთი, ფშავ ხევსურეთ-თუშეთი, არაგვი, ქსანი, ცხინვალი, სომხეთ-სომხითანი, ქართლი, მესხეთი, იმერეთი, რაჭა, სვანეთი, სამეგრელო, აფხაზეთი, გურია, ჭანე-

თან: „აგრეთ III-ის, დავით აღმაშენებლის, თამარ მეფის და გიორგი ბრწყინვალის შეფობა მოუწევიან ოსმალეთის მეფის ხელში წარმოდგენდა მხოლოდ მტკვრის ხეობის ნაპირების ტფილისიდამ სურამამდე და დანარჩენს ყოფლობდნენ დამოუკიდებელნი მეფენი, მოვარნი, ერისთავნი და ყველა ხეტეოხიანი. ამათმა შეუთანხმობლობამ, ერთურთის დუნდობლობამ სამშობლოს მოსწყვიტა მოელი ქვეყნები, მისცა სუარებელი ზარალი.

200,000-მდე სული მესხი გამოვარდა ქართველობიდამ,
200,000 მეტი ჯელალედდინმა, თემურმა და სხ. ამოსწყვიტეს
მარტო ტფილისში;
230,000 შეიწირა შაჰ-აბაზის მტარველობამ.
10,900 გაიყვანა მარაბდის ომში.
50,000-მდე სული ტყვედ გაიყიდა იმერეთიდამ.
ამოვარდა მთელი გიშელის სამწყსო ნუხი

წარმოდგენითაც ვერ წარმოიდგენს კაცი, თუ ამავე დროს რა უზომო ზარალი მოუვიდა საქართველოს სოფელ-ქალაქთა დანგრევით, წიაწყებისა და სხვა კულტურულ შეაქნილობათა გაბუგვით, გაოხრებით*). ვიმეორებთ, ერთი ბერობის უქონლობამ, უმთავრესად, მიაყენა საქართველოს ესეთი თავზარ დამცემი ზარალი

„ველოვალდე დიდის გულშემატკივრობით ამბობს: „ქართველები დიდს ომს გადაიხდიან ამ სახელმწიფოს (სპარსეთის) დასუფრობად, თუ კი საერთოდ იმოქმედებენ და ეეოლებათ მოთავეტ-მაგრამ ამის ეშვი მაქვს, რადგანაც ვიცი მათი ბუნებითი თავქარიანობა“ (იგერია, 1879, № 3, გვ. 52).

ეს ასე რომ არ ეოფილიეო, საქართველოში რომ არათუ „ჭან-

*) საეკლ. მეუბეში მეათე საუკ. წიგნი № 45, ფასდაუდებელი შინაარსის მიხედვით, ოთმალთ ტყვეობიდამ გამოუსყიდნია (გვ. 102). ცნობილს დეოფალს მარიამს, როსტომის მეუღლეს; ამგვარივე შესანიშნავი ძეგლი ალაშკერტის ეპისკოპოსის ზაქარიასი სპარსთა ტყვეობიდ-ამ გამოუსყიდნიათ სხვებს. რაოდენი დაიღუპა სხვა, მარტო ღმერთმა იცის.

ნიბალები", გმირები და რიგიანი სარდლები, არამედ უბრალო ო

ხოსრო ბაგრატიონის (შემდეგ როსტომ მეფის) მთავარ-სარდლობით. უკვლა ამათ რომ კაეთვალისწინებისათ დეკილი სამშობლოს კეთილ-დღეობა, თანხმობით ეძოქმედნათ სამშობლოში დარჩენილ ძალებთან ერთად, ასი მოურავიც ვერ გაათელინებდა კახეთს, საქართველოს შარავანდედიც სხვა გვარ იბრწყინებდა, სხვაგვარი ფასი დაედებოდა მას მაშინდელ მეზობელ ხალხთა თვალში.

ვიმეორებთ, მკსინკარების ბავ ბნელ დროის მოდალატეობის მონაწილედ ერთი-ორი ვინმე კი არა ჩანს, არამედ მთელი კუნკულ-კუთხეები, რომელნიც ამა თუ იმ ხელმწიფეთანს ჯოხს კი არ აღეწყვ-დნენ ზურგზე, არამედ მხარს უწერდნენ განდეგილობაში და, ხში-რად, ქართველობიდამ და მამა-პაპათა სარწმუნოებიდგან გამოვარდნა-ში, ბრალს ვდებთ არა ვისმე ივანეს, პეტრეს, მამუკას, არა თავადს აზნაურს, გლეხს, არამედ თვითონ ქართველს, რომელმაც მრავალ-საუკუნეთა განმავლობაში ვერ შეიგნო მნიშვნელობა თქმისა: თანხმო-ბა—ძლიერებაა, უთანხმოება—სიძაბუნე, ხრწნილება.

ვასრულებ ღვთიან-განსვენებულ ილია ჭავჭავაძის სიტყვებით:

,,აგვიყოლია სიყრმიდანვე ჩვენ ქართველის ბედმა
და დაე გვზრახონ,—ჩვენ მის ზრახვით დავლიოთ დღენი...
ჩემზედ ამბობენ: «ის სიავეს ქართველისას ამბობს,
ჩვენს ცუდს არ მალავს,—ეგ ცხადი სიძულვილია!"

სიძულვილი კი არა, სიყვარულია. თუ ავს ავი არ ვუთხარით, ჯარგიც გაგვიავდება. ისტორია ჭეშმარიტებაა და არა ზღაპარმეტ-ყველება. ჟამთა აღმწერელობა, როგორც თავშივე ეთქა ნათქვამი, ჭეშ-მარიტების მეტყველება არს და არათუ თავლხმა ვისთვისმე.

1912 წ. 7 მაისს. **მ. ჯანაშვილი.**

გამარჯვების თქმას მშვიდობისასა არ მიიღებდნენ ხოლმე, არამედ გმო-ბით და შეურაცხყოფით იხსენიებდნენ მამათა და წინაპართა თვისთა, რა-მეთუ იგინი ურწმუნონი იყვნენო და ურწმუნოებაში დაიხოცნენო, ხოლო თავიანთ ახალს სარწმუნოებაზედ ღმერთს ევედლობდნენ, რამეთუ ესე არსო ჭეშმარიტი სარწმუნოება, რომელიც აწ მივიღეთო".